

Melanie Stemerding

Nr. 53
Asten, Dordrecht, Heerenveen en
Hoorn
Sociale kaarten voor het onderzoek
‘Civil society en vrijwilligerswerk’

Voorwoord

In het project 'Civil society en vrijwilligerswerk' (1994-1999) van het Sociaal en Cultureel Planbureau wordt onderzoek gedaan naar de deelname aan vrijwilligerswerk en de betekenis van dit werk voor twee aspecten van de civil society: sociaal kapitaal (trefwoorden: 'sociale cohesie', 'sociaal vertrouwen') en publieke-opinievorming (trefwoorden: 'politieke betrokkenheid', 'collectieve actie'). Tot nu toe is over het project, behalve in de *Sociale en culturele rapporten* en in artikelen en congrespapers, gerapporteerd in drie SCP-cahiers: *Civil society; verkenningen van een perspectief op vrijwilligerswerk* (redactie Paul Dekker, 1994), *Maatschappelijke participatie in een middelgrote stad; een exploratief onderzoek naar activiteiten, netwerken, loopbanen en achtergronden van vrijwilligers in maatschappelijke organisaties* (Jan van Deth en Monique Leijenaar, 1994) en *Vrijwilligerswerk vergeleken; Nederland in historisch en vergelijkend perspectief* (redactie Paul Dekker, 1999).

Eind 1996, begin 1997 is enquêteonderzoek gedaan onder steekproeven van de Nederlandse bevolking en van de bewoners van vier plaatsen: de gemeente Asten, het grootste deel van het dorp Heerenveen, een oude stadswijk in Dordrecht en forensenwijken in Hoorn. De gebieden werden gehaald uit een bestand met enkele tientallen gemeenten van een onderzoek van het SCP naar lokaal welzijn en welzijnsbeleid. Afgezien van de schaal, die met een bevolkingsomvang van 11 - 16.000 inwoners overeenkomt, wilden we zo verschillend mogelijke plaatsen. Wat de regio en de verstedelijking betreft liggen de gemeenten in ieder geval uit elkaar en met de beschikbare gegevens kon ook van tevoren voor demografische en welstandsverschillen in de geselecteerde gebieden worden gezorgd. Verwacht mag worden dat met deze selectie een grote sociale en culturele verscheidenheid in lokale condities voor het verrichten van vrijwilligerswerk is gegeneerd. Grote verscheidenheid is gewenst om in het lokale onderzoek vergelijkenderwijs meer zicht te krijgen op omgevingsfactoren die van belang zijn voor individuen om al of geen vrijwilligerswerk te verrichten, op de diversiteit van setting waarbinnen vrijwilligerswerk wordt verricht, en op de rollen die vrijwilligers en organisaties waarin veel vrijwilligers actief zijn, kunnen vervullen in de totstandbrenging en instandhouding van sociaal kapitaal en politieke openbaarheid.

In deze plaatsen is inmiddels onderzoek verricht naar de beleving van de campagnes voor de Gemeenteraadsverkiezingen van maart 1998 (zie Werkdocument nr.54 van Peter de Greef) en in het verlengde van analyses van het enquêtemateriaal zullen in de loop van 1999 nog (groeps)gesprekken met eerder ondervraagde burgers worden gevoerd.

Om na te gaan hoe verschillend de plaatsen zijn en om een eerste stap te doen van statistische gegevens naar kennis over het sociale leven, heeft begin 1998 Melanie Stemerding, toen studente politicologie aan de Katholieke Universiteit Nijmegen, voor ons vergelijkende sociale kaarten gemaakt. Binnen de drie maanden die voor haar stage bij het SCP ter beschikking stonden, heeft ze, in grote zelfstandigheid en met goed humeur, kwantitatieve gegevens vergeleken, rapporten van gemeenten en andere literatuur geraadpleegd, deskundigen ter plekke ondervraagd en van dat alles verslag gedaan.

Dit stageverslag zal in 1999 door ons worden verwerkt in de rapportage over het onderzoek.

Paul Dekker en Joep de Hart

Inhoudsopgave

Voorwoord	1
1 Inleiding	5
2 Asten, Heusden en Ommel	9
2.1 Wonen en welzijn	11
2.2 Opleidingsniveau en inkomen	12
2.3 Arbeidssituatie	13
2.4 Criminaliteit	13
2.5 Voorzieningen	13
2.6 Het sociale leven	14
2.7 De politiek	15
Noten	17
3 Dordrecht	19
3.1 Wonen en welzijn	20
3.2 Opleidingsniveau en inkomen	22
3.3 Arbeidssituatie	23
3.4 Criminaliteit	23
3.5 Voorzieningen	23
3.6 Het sociale leven	24
3.7 De politiek	25
Noten	27
4 Heerenveen	29
4.1 Wonen en welzijn	31
4.2 Opleidingsniveau en inkomen	32
4.3 Arbeidssituatie	33
4.4 Criminaliteit	34
4.5 Voorzieningen	34
4.6 Het sociale leven	35
4.7 De politiek	36
Noten	38
5 Hoorn	39
5.1 Wonen en welzijn	40
5.2 Opleidingsniveau en inkomen	41
5.3 Arbeidssituatie	42
5.4 Criminaliteit	42
5.5 Voorzieningen	43
5.6 Het sociale leven	43
5.7 De politiek	44
Noten	46
Bijlagen	47

1 Inleiding

In de loop van de jaren negentig is de aandacht gegroeid voor de gevolgen van een aantal ontwikkelingen voor het sociale leven. Tot die ontwikkelingen behoren onder andere een hoog gemiddeld welstandsniveau in combinatie met veel economisch niet actieven, het tweeverdienersschap en de toestroom van vrouwen naar de arbeidsmarkt, de spectaculaire toename van het aantal een-persoonshuishoudens, flexibele werktijden en de verruiming van de winkeltijden. Het onderzoek 'Civil Society en vrijwilligerswerk' probeert een aantal gevolgen van de veranderende samenleving na te gaan door de participatie van burger in het maatschappelijk middenveld onder variërende omstandigheden in kaart te brengen. Er is onderzoek gedaan in vier verschillende delen van Nederland, in vier verschillende soorten gemeenten en in verschillende wijken. Het betreft in de eerste plaats Asten en zijn kerkdorpen Heusden en Ommel, een plattelandsgemeente in Noord Brabant met zo'n 16.000 inwoners. De tweede locatie is Dordrecht, een grootstedelijk gebied met een mobiele bevolking met relatief veel alleenstaanden. Het onderzoeksgebied, Crabbehof en Wielwijk, telt zo'n 113.000 inwoners. Ten derde is er Heerenveen, dat wil zeggen de plaats Heerenveen zelf en meer in het bijzonder het gebied dat zich op de kaart rechts van de spoorlijn bevindt. De 12.000 inwoners van dit gebied vormen zo ongeveer het oude dorp. Tot slot zijn in Hoorn de aangrenzende wijken Risdam Zuid en Nieuwe Steen onderzocht. Zij kennen een relatief jonge bevolking in redelijke welstand en worden gekenmerkt door veel nieuwbouw. In de twee wijken wonen ongeveer 10.600 mensen. Om een duidelijk beeld te krijgen van de mate van participatie en de beleving door burgers van het maatschappelijk middenveld onder wisselende omstandigheden is gekozen voor een grote diversiteit van gemeenten. Ter introductie het volgende.

Het startpunt van de onderzoeksreis ligt in het Zuiden van Nederland, het Brabantse dorpje Asten om precies te zijn. Asten en zijn kerkdorpen Heusden en Ommel vormen een plattelandsgemeente waar het lijkt alsof de tijd heeft stil gestaan. De omgeving ademt een sfeer van rust; veel laagbouw met tuinen, weinig gemotoriseerd verkeer, keuvelende vrouwen met kinderen die winkelen en mannen die tussen de middag naar huis komen om warm te eten. Het lijkt alsof de mensen nog tijd voor elkaar hebben. En dat is ook zo. Het verenigingsleven bloeit er, alhoewel de eerste tekenen van een veranderend leefpatroon zich ook hier manifesteren. Wanneer we de tocht vervolgen naar het Zuid-Hollandse Dordrecht zien we een ander beeld. Hoge grijze flatgebouwen met hier en daar groenstroken en veel gemotoriseerd verkeer. De bewoners van deze woningen zijn veelal alleenstaande ouderen en allochtonen. De sfeer is anders dan in het Brabantse Asten. Het verenigingsleven is zeker minder bloeiend en veel mensen leven in een sociaal isolement. Het opbouwwerk in de wijken Crabbehof en Wielwijk probeert deze situatie te veranderen. Maar ook de gemeente draagt haar steentje bij. Winkelcentrum Crabbehof, de ontmoetingsplaats van de wijkbewoners wordt gerenoveerd en verschillende instanties, zoals het buurtcentrum en de bibliotheek, worden daarin gevestigd. Wanneer we verder naar het Noorden trekken, stoppen we bij Hoorn. De stad met een oude haven waar in vroegere tijden veel bedrijvigheid heerste en de handel hoogtij vierde. Bedrijvigheid heerst er ook in de wijken Risdam- Zuid maar vooral in Nieuwe Steen. De aan elkaar grenzende wijken worden voornamelijk gekenmerkt door gezinnen met kinderen, waarvan beide ouders buitenshuis actief zijn. Het moderne leefpatroon heeft hier zijn sporen al achtergelaten. Tijd voor verenigingen en vrijwilligerswerk is er nauwelijks. "Sportverenigingen zijn nog wel in trek vanwege het gezondheidsaspect maar tijd voor andere activiteiten is er niet", aldus een plaatselijke predikant. Het laatste deel van de onderzoeksreis leggen we per boot af. We maken de oversteek over het IJsselmeer naar Friesland. Friesland, een deel van Nederland waar sport een belangrijke rol lijkt te spelen. Heerenveen staat internationaal op de sportactiviteitenkalender. De betrokkenheid van inwoners van het oude centrum bij sport

maar ook bij andere verenigingen is echter voornamelijk passief van aard. Het verenigingsleven neemt op buurtniveau in dit gedeelte van Heerenveen een kleine plaats in: “Het is moeilijk om mensen enthousiast te maken voor activiteiten, de meesten zitten liever voor de televisie”, vertelt een vrijwilliger van een buurtvereniging.

Ieder deel van Nederland, iedere gemeente en zelfs iedere wijk heeft z'n eigen typerende eigenschappen. Ondanks een overeenkomstige nationaliteit (overwegend Nederlands) en gedeelde cultuur is de beleving van het sociale leven zeer verschillend.

Om een sociale kaart te maken van de wijken en gemeenten is gebruik gemaakt van landelijke en gemeentelijke databestanden. In tegenstelling tot de door gemeenten verzamelde gegevens, hebben landelijke databestanden het voordeel dat gemeenten of buurten onderling vergelijkbaar zijn. Er zijn twee landelijke databronnen gebruikt, namelijk bestanden van het CBS (1995) en van Geo-Marktprofiel (1994). Geo-Marktprofiel is een bestand met gegevens over postcodegebieden. Per postcodegebied zijn enige gegevens verzameld uit het PTT-afgiftepuntenbestand. Tevens zijn door Geo-Marktprofiel telefonische enquêtes gehouden in deze gebieden. Per gebied zijn minstens twee personen opgebeld die informatie over hun postcodegebied moesten geven. Indien de eerste twee respondenten consistente informatie gaven over hun postcodegebied, werden deze gegevens aan het postcodegebied toegeschreven. Indien de informatie niet consistent was, werd een volgende persoon gebeld tot een bevredigend beeld was verkregen. Voor de rapportage zijn de gegevens van Geo-Marktprofiel geaggregeerd naar gemeentelijk- of buurtniveau.

Het CBS biedt een landelijk bestand waarbij de data zijn verzameld uit vele andere onderzoeken. Het CBS heeft enkele variabelen onderzocht tot op wijkniveau. Naast landelijke data is gebruik gemaakt van gemeentelijke gegevens. De hoeveelheid en nauwkeurigheid van gegevens verschilde

per gemeente. Bij het verzamelen van gegevens, kwam één ding duidelijk naar voren: hoe groter de gemeente, hoe meer informatie er voorradig was.

Om het verenigingsleven enigszins in kaart te brengen is een aantal sleutelfiguren per telefoon benaderd. Het betreft personen/instituten die een goed inzicht daarin zouden kunnen geven zoals de kerk, vrouwenorganisaties, belangenverenigingen, opbouwwerk, sportverenigingen en de politie. In alle wijken zijn de Hervormde Kerk en de Katholieke Kerk benaderd. De achterliggende gedachte van deze keuze is dat dit de twee grootste kerkgenootschappen in Nederland zijn. Zowel in Heerenveen als Dordrecht speelt de islam ook een rol in de verschillende wijken. Het was niet mogelijk om vanuit deze bron informatie te krijgen. De vrouwenorganisaties konden een redelijk goed beeld geven van de rol die het verenigingsleven en dan met name de vrouwenorganisaties spelen onder de vrouwelijke bevolking. Van de belangenverenigingen is de FNV in de desbetreffende plaats c.q. wijk benaderd. In Asten en Hoorn waren de activiteiten bijna tot nul gereduceerd en in Heerenveen en Dordrecht was zij zelfs afwezig. Het opbouwwerk neemt vooral in Dordrecht een belangrijke plaats in. In Hoorn en Asten is dat veel minder het geval. In de bestudeerde wijken van Heerenveen bevindt zich geen opbouwwerk. Uit interviews met verschillende personen zijn wel sporten naar voren gekomen die veel beoefend worden, maar geen specifieke verenigingen. Alleen in Dordrecht kwam een voetbalclub naar voren die meer voor de wijk betekent dan een willekeurige sportvereniging, namelijk SSW in de Zeehavenbuurt in Wielwijk. De politie ten slotte heeft niet of nauwelijks kunnen helpen met het in kaart brengen van verenigingen die onder de bevolking leven.

In de hoofdstukken 2 tot en met 4 wordt een profielschets gegeven van de gemeenten Asten, Dordrecht, Heerenveen en Hoorn. De opbouw van alle hoofdstukken is gelijk. De verschillende inleidingen van de hoofdstukken zijn gebaseerd op beschikbare literatuur, aangevuld met eigen waarnemingen. Vervolgens worden in de paragrafen 1 tot met 5 centrale kenmerken besproken die een beeld geven van de verschillende wijken c.q. dorpen op basis van statistische gegevens. Paragraaf 6 is een paragraaf die volledig bestaat uit impressies. De informatie is verkregen via een telefonische enquête. De laatste paragraaf beschrijft het politieke klimaat in de verschillende gemeenten. Deze gegevens zijn wederom verkregen uit statistisch materiaal.

Na het veldwerk kan gezegd worden dat het sociale leven per gemeente zeer verschillend is. Asten als plattelandsgemeente kent een hoge mate van participatie van burgers op het maatschappelijk middenveld. Hoorn staat daar lijnrecht tegenover. De bevolking in Risdam Zuid en Nieuwe Steen is daarop weinig actief. Men krijgt de indruk dat vanuit de verschillende instanties weinig pogingen worden ondernomen om de participatie van burgers te vergroten. In Dordrecht bloeit het verenigingsleven ook niet hevig -behalve in de Zeehavenbuurt- maar daar wordt er vanuit het opbouwwerk in samenwerking met verenigingen een nieuwe impuls aan gegeven. Er wordt geprobeerd met name de ouderen en alloctonen uit hun sociale isolement te halen. In Heerenveen tenslotte zijn de mensen in de bestudeerde wijken moeilijk te enthousiasmeren om zelf activiteiten te ontplooiën. Passief deelnemen aan evenementen, in de vorm van een bezoek aan SC Heerenveen en schaatswedstrijden in het Thialfstadion, is wel populair.

2 Asten, Heusden en Ommel

Eindhoven, de lichtstad van Nederland, is algemeen bekend. Is het niet vanwege het Philipsconcern dan zeker vanwege de daarmee traditioneel verbonden voetbalclub PSV. Maar het dorpje Asten, tien kilometer onder Eindhoven, is een dorpje zoals er nog zoveel zijn in Noord Brabant. Dromerig gelegen in het Brabantse landschap, waarbij van verre een drietal kerktorens waar te nemen is. Ze doen vermoeden dat de kerk een belangrijke rol speelt in het dorp. Het leven kabbelt rustig voort en men maakt zich zo op het eerste gezicht niet druk over de grote problemen van de stad. Asten, met ruim vier duizend inwoners, ligt op de grens van het peelgebied. Lange, uitgestrekte en vlakke akkers met hier en daar een boerderij bepalen voor het grootste gedeelte het landschap, dat wat eentonig genoemd zou kunnen worden. Asten dorp is te typeren als een kleine plattelandsgemeente met naoorlogse uitbreidingen. Ommel en Heusden zijn voorbeelden van echte plattelandsgemeenten: Ommel klein en heel compact waar zo'n 860 mensen wonen en Heusden groot en uitgestrekt dat een inwoneraantal kent van 2260.¹ Het is een landelijk gebied met een rustige sfeer. Boerderijen waar honden de wacht houden op het erf, zwartbonte koeien die in de weilanden grazen, enorme stallen naast de boerderij met nog grotere graansilo's en uitgestrekte akkers waar boeren op het land bezig zijn. Niets wijst erop dat tien kilometer verder de stad Eindhoven ligt. Wanneer je door Heusden en Ommel rijdt op een willekeurige werkdag, lijkt het alsof er weinig activiteit plaatsheeft. Op een enkele tractor na zijn er geen andere gemotoriseerde voertuigen in de buurt van Heusden te bekennen. Het werkterrein van de mensen is hun boerderij, daar is het waar wel grote bedrijvigheid heerst. Ommel ligt dicht bij het centrum van Asten en de fiets is een favoriet vervoermiddel bij de bevolking. In de drie dorpen ligt de kerk in het centrum, daar is het ook waar de supermarkt en de cafés zich hebben gevestigd. Dit centrum speelt een belangrijke rol in het leven van de bewoners, of het nu gaat om de kerkgang of om het cafébezoek. Asten is in vergelijking met haar kerkdorpen het niveau van plattelandsgemeente ontstegen. Slechts één maal per jaar, met carnaval, ontwaakt Asten uit zijn slaap om daarna weer terug te keren naar de rustieke orde van alledag. Een dorp dat al heel lang op de kaart van Nederland getekend staat.

“Voordat er stenen huizen aan de rivier de Aa werden gebouwd, woonden er wellicht al verschillende jaren mensen. Misschien heeft dat stenen huis tot de Aa-stein of Aa-steen, later Asten, geleid. Zeker is dat in de documenten van 1212 de naam Asten voorkomt.

Asten is ontstaan langs een route op de hoger gelegen zandrug tussen de armen van het riviertje de Aa. De hoge rug bood veiligheid tegen overstromingen en gaf bovendien een stevige grondslag voor de fundering van de weg en de boerderijen die er langs lagen. Asten was aanvankelijk een grondheerlijkheid, een oerbezit dat door niemand in leen werd gehouden. De oudste bekende heer van Asten, zo blijkt uit een charter van 1221, was Albertus van Cuc (Cuyck). Door zijn gunstige ligging ontwikkelde het dorp Asten zich voorspoediger dan de aangrenzende gehuchten. Omdat Asten de eerste grotere plaats was nabij de peelmoerassen, vond men hier de smederijen voor reparatie van wagens en werktuigen, de kroegen en logementen voor de ontspanning van peelwerkers en passanten, en een bloeiende handel in levensmiddelen en textiel voor boeren en arbeiders in het achterland. In de loop der eeuwen is Asten verscheidene malen in andere handen overgegaan. Het eeuwenoude Aa-steen is nog niet van de aardbodem verdwenen. Van het kasteel bestaat nog een ruïne, gelegen binnen de slotgrachten. De kasteelpoort ligt in middeleeuwse rust met daarachter mooie eikenlanen.”²

Behalve het kasteel telt Asten ook een aantal kloosters die nog volop in gebruik zijn. Het katholieke geloof domineert in dit gedeelte van Nederland. Maar Asten kent nog een andere bijzonderheid, namelijk de Koninklijke Klokkengieterij Eijsbouts.

“In 1872 legde Bonaventura Eijsbouts, zoon van een brouwer-bakker uit Asten, de basis voor wat nu de Koninklijke Eijsbouts is. Oorspronkelijk opgeleid tot horlogemaker startte hij, vanwege zijn grote belangstelling voor klokken en uurwerken, een ‘fabriek van torenuurwerken’ in een kleine werkplaats achter zijn huis. Dankzij de hoge kwaliteit en grote nauwkeurigheid van zijn uurwerken volgden de opdrachten elkaar snel op, waardoor de werkplaats achter in de tuin al snel te klein werd. Onder leiding van Bonaventura’s zoon Johan, die in 1893 in het bedrijf was gekomen, werd het produktenpakket van Eijsbouts uitgebreid met slag- en luidklokken. Eijsbouts goot in die tijd nog niet zelf. De klokken werden gekocht bij gerenommeerde gieterijen in het buitenland. Vanaf dat moment leverde en installeerde Eijsbouts niet alleen torenuurwerken maar ook torenklokken. Een andere belangrijke ontwikkeling in die periode was de toenemende belangstelling voor beiaarden en carillons. Omdat beiaarden uit dezelfde torens klinken waarin Eijsbouts zijn uurwerken en luidklokken monteerde, lag het voor de hand dat Eijsbouts ook op dit terrein van zich zou laten horen. In 1924 kwam Tuur Eijsbouts, de oudste zoon van Johan, in het bedrijf. Evenals zijn grootvader was Tuur van huis uit een technicus en uitvinder. Hij was het die de stap zette naar het zelf gieten van klokken. Het duurde echter tot 1947 voordat definitief een eigen klokkengieterij werd ingericht. Het werk werd in de jaren daarna, voor het eerst door buitenstaanders, uitgebouwd met name op wetenschappelijk en cultuurhistorisch vlak. Een laatste bijzondere variant van het uurwerk dat door Eijsbouts ontworpen en vervaardigd is, is het astronomisch kunstuurwerk. Dit uurwerk onderscheidt zich door met name zijn mooie kleurrijke vormgeving. De leiding van de klokkengieterij is een aantal jaren in handen geweest van buitenstaanders, maar zal mettertijd weer overgenomen worden door een nieuwe Eijsbouts-generatie.”³

De klokkengieterij Eijsbouts in Asten is een familiebedrijf, met zo’n zeventig werknemers, dat al 126 jaar bestaat. Zij is één van de twee klokkengieterijen die Nederland telt. De andere specialist is zo’n twintig kilometer van Asten vandaan te vinden, namelijk in Laarbeek. Eijsbouts heeft in september 1995 de grootste klok ooit gegoten, gepresenteerd aan de Astense bevolking. De 12.500 kilo wegende klok was een geschenk van Koningin Elisabeth II van Engeland aan Nieuw Zeeland. De klok maakt deel uit van het carillon van het Nationale Oorlogsmonument in Wellington. Maar ook op het gebied van het drukwerk neemt Asten een speciale plaats in. In Asten staat een drukkerij die als enige in Nederland nog de originele Russische drukunst kan uitvoeren.

“Het tot Asten behorende kerkdorp Ommel heeft eveneens een lange geschiedenis. Volgens een legende werd rond het jaar 1400 op een hek of eindpost van een weide een klein beeldje gevonden van Onze Lieve Vrouw met Kind. Dit wonderbeeldje dateert van tussen het jaar 1000 en 1200. Het bevindt zich in de Kerk van Ommel en heeft bijna zes eeuwen lang vele duizenden pelgrims jaarlijks naar Ommel gebracht. Tot op de dag van vandaag is Ommel in de maand mei een bedevaartplaats.

In het midden van de 19e eeuw lag een viertal gehuchtjes de ‘Voorste Heusden’, ‘de Middelste Heusden’, ‘de Achterste Heusden’ en ‘de Behelp’ langs een oude zandbaan dwars door de Peel naar Neederweert. De aanwezigheid van de kasteelruïne met poort en voorhoeve wijst er evenwel op dat Heusden een zeer oud gehucht moet zijn geweest. Als kerkdorp is Heusden eerst ontstaan in 1921 toen de Heusdense kerk werd gebouwd. De bewoners van de gehuchten, die het Kerkdorp Heusden vormen, bestonden voornamelijk uit boeren die in de Peel turf staken en deze elders verkochten. In de tweede helft van de 19e eeuw probeerden zij de Peel voor de landbouw geschikt te maken. Turfwinning was naast de landbouw de belangrijkste bron van inkomsten.”⁴

“Bij Koninklijkbesluit van 19 april 1919 werd de gemeente Asten een eigen wapen verleend. De omschrijving van het wapen luidt als volgt: Gedeeld, in sabel drie

drielingsbalken van goud en een schilhoofd van goud met drie schuinkruisjes van keel, in zilver een ankerkruis van sabel, vergezeld van zeven turven van hetzelfde, geplaatst: twee boven, een binnen elk paar armen en een onder het kruis. Het schild gedekt met een gouden kroon van drie bladeren en twee parels. Behalve een wapen is Asten sinds 1987 ook in het bezit van een gemeentevlag.”⁵

2.1 Wonen en welzijn

Het plein waaraan de kerk, het gemeentehuis en verschillende winkels gelegen zijn, ademt een dorpse sfeer uit. Vrouwen met kinderen wandelen al keuvelend door het hart van het dorp op weg naar huis of naar de winkel. In vergelijking met Heusden en Ommel is het winkelaanbod in Asten-dorp relatief groot en zijn de huizen minder weids opgezet. Asten-dorp kent een bruisend uitgaansleven, waar jongeren uit heel de regio in het weekend naar toe gaan. De dorpen kenmerken zich door een woningaanbod dat gedomineerd wordt door laagbouw: vrijstaande villa's, bungalows, twee-onder-één-kap-woningen en eengezinswoningen. Deze laatste categorie woningen is meer in Asten-dorp te vinden dan in de aangrenzende dorpen. In Asten dorp ligt het woningaanbod beduidend hoger, namelijk op 4400 woningen. Voor Heusden en Ommel ligt dat respectievelijk op 740 en 260 woningen (bijlage 2). Wellicht heeft dit met de centrumfunctie van Asten te maken; meer mensen en voorzieningen op een bepaalde oppervlakte. De dorpen kenmerken zich door een percentage eigen-woningbezitters dat ver boven het gemiddelde van Nederland ligt. Het percentage koopwoningen is in Ommel en Heusden het hoogst, respectievelijk 70% en 73% (bijlage 1).⁶ Voor Asten geldt dat minder dan de helft van alle woningen huur is, het grootste deel is koop.

Tabel 2.1 Gereedgekomen woningen van 1997 (onderverdeling naar soort) in percentages^a

	Asten totaal
Sociale huur	-
Sociale koop	-
Vrije sector	48

^a De woningvoorraad per 1 januari 1998 bedroeg 5623 woningen. Volgens schatting bestaat deze woningvoorraad voor ongeveer 33% uit huurwoningen en voor ongeveer 67% uit koopwoningen.

Bron: Gemeente Asten, afd. Burgerzaken, 1998.

Het traditionele gezin (een huishouden dat één kostwinner telt) met kinderen voert in Asten, Heusden en Ommel de boventoon. De gemiddelde gezinsgrootte in de drie dorpen is drie (bijlage 2). Bijna 90% van de huishoudens bevindt zich in deze categorie. Alleenstaanden vormen in deze buurten een marginale groep. Ook allochtone huishoudens zijn sterk ondervertegenwoordigd, zij vormen nog geen 1% van de totale bevolking.

Tabel 2.2 Burgerlijke staat in absolute getallen in het jaar 1998

	Asten
Totale bevolking	15.898
Ongehuwd	7.077
Gehuwd	7.781
Weduwe	671
Gescheiden	369
Allochtonen in procenten	1

Bron: Gemeente Asten (1998)

Het welzijn van de bevolking in Asten en haar kerkdorpen is hoog. De bewoners van deze drie dorpen zijn zeer tevreden met hun buurt. Veruit het grootste gedeelte heeft geen enkele behoefte te verhuizen en het mutatiegehalte is met uitzondering van ‘de Paddestoelwijk’ erg laag. De Paddestoelwijk is een zogenaamde aandachtswijk. De wijk in Asten-dorp ligt een beetje afgezonderd. Er is slechts één toegangsweg en wie in een ander deel van Asten moet zijn, komt nooit door de Paddestoelenwijk. Er heeft hier in de jaren zestig en zeventig sociale woningbouw plaatsgevonden, wat inhoudt dat de huizen dicht op elkaar staan en er weinig groen te zien is. De bewoners van deze wijk bestaan voor een groot deel uit gezinnen die veelal te kampen hebben met economische en maatschappelijke problemen. Daarnaast wonen er elf verschillende nationaliteiten in dit gedeelte van Asten. Deze mengeling aan culturen veroorzaakt op zichzelf geen problemen. Toch voelen veel bewoners zich onveilig in deze buurt. In samenwerking met de gemeente, de woningbouwvereniging en de politie is er een buurtbeheer opgericht. Gezamenlijk wordt geprobeerd om de wijk weer leefbaar te maken: plantenbakken, schoonmaakacties, meer verlichting en onderhoud aan de huizen.

Zowel Asten, Heusden als Ommel kent een negatief migratiesaldo. Een belangrijke oorzaak hiervan is dat er slechts 44 woningen per jaar gebouwd mogen worden, verdeeld over deze drie gebieden. Voor starters is dus weinig plaats. Het probleem dat hieruit voortvloeit, is dat het draagvlak voor de voorzieningen die er zijn (scholen, buurthuizen, verenigingen, bibliotheek etc.) in gevaar komt. Een oplossing voor dit toekomstige probleem is nog niet in zicht.

2.2 Opleidingsniveau en inkomen

Het aantal inwoners met een laag en middelbaar opleidingsniveau is volgens buurtbewoners in Asten dorp en Heusden gemiddeld.⁷ In Ommel heeft volgens dezelfde subjectieve inschatting een gemiddeld aantal mensen een middelbare opleiding genoten en meer dan gemiddeld heeft een laag opleidingsniveau. Voor alle drie dorpen geldt dat het aandeel personen met een hoog opleidingsniveau als minder dan gemiddeld wordt ingeschat (bijlage 1).

Het inkomensplaatje ziet er voor alle drie de dorpen ongeveer hetzelfde uit. Het hoogst gemiddeld besteedbaar inkomen per inwoner ligt in Asten, namelijk 18.100 gulden. Daarna volgt Ommel met een gemiddeld besteedbaar inkomen per inwoner van 18.050 gulden. Heusden scoort het laagst en daar heeft een doorsnee inwoner 16.550 gulden te besteden. Zowel het percentage lage als hoge inkomensontvangers loopt in de drie dorpen niet ver uiteen.

Tabel 2.3 Gemiddeld besteedbaar inkomen in gulden per inwoner

Asten dorp	18.100
Heusden	16.550
Ommel	18.050

Bron: CBS (1995)

Tabel 2.4 Inkomensverdeling in percentages

	Laag inkomen	Hoog inkomen
Asten dorp	39	20
Heusden	38	17
Ommel	36	17

Bron: CBS (1995)

Naar het oordeel van de inwoners geniet de helft van de huishoudens een modaal inkomen, zo'n 20% van de bevolking zou tussen modaal en minimum zitten. Deze inschatting is duidelijk lager dan de cijfers die het CBS laten zien. De inkomensgroep modaal en twee keer modaal telt ook zo'n 20% van de huishoudens. Het inkomensbeeld is vrij eenduidig. Wat betreft het welstandsniveau kan gezegd worden dat ongeveer van de huishoudens het niveau gemiddeld is (bijlage 1).

2.3 Arbeidssituatie

De werkgelegenheid in Asten en omgeving is redelijk te noemen. Er zijn zo'n 140 varkenshouderijen en 60 rundveebedrijven gevestigd. Daarnaast is er een grote pluimveeslachterij, die 800 mensen werkgelegenheid biedt, gevestigd in Asten. Maar ook de horeca en het toerisme zorgen voor werkgelegenheid. Het percentage niet-actieven⁸ is het hoogst in Asten dorp, gevolgd door Ommel. In Heusden woont het minst aantal mensen die een uitkering genieten.

Volgens de perceptie van de bewoners bestaat het merendeel van de huishoudens in Asten, Heusden en Ommel uit traditionele gezinnen, waarbij één persoon kostwinner is. Het onderzoek van Geomarktprofiel (1994) toont aan dat zo'n 20% van de huishoudens in Asten en Ommel onder de categorie tweeverdieners vallen. Voor Heusden ligt dit percentage zelfs hoger, namelijk 24%. De groep gepensioneerden is vrijwel gelijk in de drie dorpen, rond 15%. Slechts een klein gedeelte van de bevolking heeft geen vaste baan (bijlage 1).

2.4 Criminaliteit

Criminaliteit is in Asten en haar kerkdorpen nauwelijks aanwezig. Wel heeft Asten 'huis en gedragsregels' gemaakt om het uitgaan van de jeugd veiliger te maken. Iedere zaterdagavond bezoeken twee- tot drieduizend jongeren de Astense Prins Bernhardstraat. Discotheken, cafés en eetgelegenheden bepalen het beeld van deze straat. Om te zorgen dat de jeugd zonder problemen kan uitgaan, is een aantal voorzieningen getroffen: een bewaakte fietsenstalling, iedere zondagochtend wordt de Prins Bernhardstraat schoongeveegd en tijdens de drukke uren lopen er twee bewakers rond die tijdig ongeregelde heden aan de politie kunnen melden. Daarnaast zijn er gezamenlijke huis- en gedragsregels opgesteld: geen verdovende middelen, geen ongewenste intimiteiten, racisme of discriminatie, geen glazen en dergelijke mee naar buiten nemen. Verder wordt gesproken over bewaking met camera's, mogelijke fouillering en detectiepoorten.

2.5 Voorzieningen

De aanwezigheid en bereikbaarheid van voorzieningen is een klassiek thema in de discussie over leefbaarheid. Voorzieningen die van relatief groot belang zijn worden basisvoorzieningen genoemd. Deze basisvoorzieningen zijn (in ieder geval) een basisschool, een winkel voor (dagelijkse) levensmiddelen en een halte voor openbaar vervoer.

Het aantal basisvoorzieningen is in Asten ruim voldoende. Er zijn basisscholen aanwezig en één school voor middelbaar onderwijs (MAVO, HAVO, VWO). Voor ander onderwijs moet uitgeweken worden naar Eindhoven of Deurne. Winkels zijn in het centrum van Asten in ruime mate vertegenwoordigd. Ook het openbaar vervoer doet Asten aan, de bus gaat twee maal per uur. In Heusden en Ommel zijn de voorzieningen beduidend minder. Beide dorpen zijn wel in het bezit van een supermarkt maar voor scholen zijn ze aangewezen op Asten of Eindhoven. Ommel is in het bezit van een bushalte, Heusden niet meer. Tot een aantal jaren geleden was ook Heusden

bereikbaar met het openbaar vervoer, maar door het marginale gebruik van deze voorziening heeft de busmaatschappij besloten Heusden niet meer aan te doen. Zowel in Asten als in haar kerkdorpen is een kerk aanwezig. De katholieke kerk neemt een belangrijke plaats in bij de mensen. Het aantal bezoekers van de zondagse kerkdiensten is groot.

2.6 Het sociale leven

Naast de kerk speelt het verenigingsleven een belangrijke rol in de Brabantse dorpen. “De indruk die bestaat binnen de drie dorpen is dat vrijwel iedereen lid is van minimaal één vereniging. De vereniging, of dat nu een sportvereniging is of duivenvereniging, is de ontmoetingsplaats van de Brabanders”, aldus de voorlichter van de gemeente Asten.

Voorals de katholieke kerk neemt een centrale positie in binnen Asten, Heusden en Ommel: 95% van de bevolking staat ingeschreven bij deze kerk. De overige 5% is protestant (overwegend hervormd). Volgens de heer Verhoeven (wiens vrouw actief is in de Raad van Kerken) is het verenigingsleven onder dit deel van de bevolking van belang. “Ik heb de indruk dat er veel mensen aangesloten zijn bij de natuurvereniging Groei & Bloei. Het aantal mannen en vrouwen is daar vrijwel gelijk. Dat is zeker anders bij de verschillende zangkoren. Het merendeel is vrouw, of het nu gaat om een kerkkoor of een zangkoor dat niet gebaseerd op een religieuze stroming. Een vereniging waar ook veel vrouwen lid van zijn, is de ‘jeu de boules’ vereniging. Bij de mannen zijn andere sportverenigingen meer in trek. Voetbalverenigingen staan boven aan de voorkeurslijst bij mannen. Maar ook de paardensport en de hockeyverenigingen tellen veel leden. Een heel andere categorie, de buurtverenigingen, nemen vooral met carnaval een plaats in. Hierbij moet je denken aan de carnavalsoptocht met wagens. Iedere buurtschap heeft z’n eigen wagen en de initiator daarvan zijn de vele buurtverenigingen.”

Verhoeven: “Het gemeentecentrum in Asten-dorp en de zogenaamde bruine cafés zijn dé plaatsten bij uitstek in Asten waar mensen elkaar ontmoeten. In het gemeentecentrum zijn veel zalen aanwezig die geschikt zijn voor allerlei cursussen en bijeenkomsten van verenigingen. Het gemeentecentrum is zowel overdag als ‘s avonds druk bezet. Veel verenigingen in Asten, of het nu gaat om dart-, biljart- of de geitenfokvereniging, zijn verbonden met bepaalde bruine cafés. De vergaderingen of andere bijeenkomsten hebben dan plaats in een vast café. Het nuttige wordt met het aangename verenigd.”

Zoals eerder gezegd is het merendeel van de bevolking katholiek. De heer Eijsbouts, koster in Ommel, ziet in het kerkdorp ook een sterk verenigingsleven. “Onder de sportverenigingen zijn er eigenlijk maar twee belangrijk, namelijk de korfbal- en de voetbalvereniging. Vroeger was het de gewoonte in ons dorp om de kinderen, wanneer ze de leeftijd hebben, lid te maken van één van deze verenigingen. Je zou bijna kunnen spreken van een verplichting. Wanneer ze er na verloop van tijd mee stopten, om welke reden dan ook, dan had je het in ieder geval geprobeerd. De achterliggende gedachte heeft te maken met het bestaansrecht van de verenigingen. Wanneer er geen leden meer bijkomen dan houdt het bestaansrecht ook op. Naast de sportverenigingen zijn ook de kerkelijke fanfare en het kerkkoor belangrijk. Ommel is in mei een bedevaartplaats waar veel mensen uit heel Nederland naar toe komen. Tijdens deze maand zijn de kerkelijke fanfare en het kerkkoor erg belangrijk.” De ontmoetingsplaats van mensen in Ommel wijkt niet veel af van Asten-dorp. Naast het gemeenschapshuis en de cafés is ook de kerk een belangrijke ontmoetingsplaats. In Heusden is net als in de andere dorpen het verenigingsgebouw Unitas een belangrijke ontmoetingsplaats. De kerk speelt wel een rol maar de indruk van de plaatselijke pastoor is dat deze rol afneemt.

Katholieke vrouwenorganisaties en katholieke vrouwenbewegingen zijn ruim vertegenwoordigd in dit deel van Brabant. Elk dorp kent zowel een vrouwenorganisatie als een vrouwenbeweging. De katholieke vrouwenbeweging vindt haar oorsprong in de arbeidersbeweging. Mevrouw de Corte,

secretaris van de KVB Asten: “Onze vereniging is vooral gericht op gezelligheid en niet zo zeer op emancipatie. Wij hebben duidelijk een sociale functie. We organiseren fietstochten, zangavonden, volksdansen en zo af ten toe thema-avonden. Wij als bestuur hebben gemerkt dat wanneer er teveel ‘zware kost’, in de vorm van thema-avonden en discussieavonden, op het programma staat de mensen op den duur wegblijven. Wij willen dus vooral laagdrempelige activiteiten organiseren. We zien dat daardoor de opkomst groot blijft. In tegenstelling tot veel andere verenigingen verliezen wij niet veel leden.” De leeftijd van de leden ligt voornamelijk tussen de 50-55 jaar en het is moeilijk om jonge mensen te enthousiasmeren. Een belangrijke oorzaak volgens de Corte is dat veel jonge vrouwen buitenshuis werken en weinig tijd hebben voor andere dingen. Het gemeenschapshuis is de locatie waar de vrouwen van de Katholieke Vrouwen Beweging elkaar treffen. Voor haar kerkdorpen, Heusden en Ommel, geldt ongeveer hetzelfde. Ook daar is het moeilijk om jonge leden te krijgen maar de leden die er zijn, zijn trouw en de beweging heeft een belangrijke sociale functie.

De Katholieke Vrouwen Organisatie is van oorsprong afkomstig van de boerinnenbond. De KVO richt zich in tegenstelling tot de KVB meer op dingen die in de maatschappij leven. Mevrouw van Dongen, bestuurslid KVO Asten: “Wij zijn van mening dat er behalve gezelligheid ook educatieve aspecten in ons programma aanbod moeten zitten. Wij hebben een thema-avond georganiseerd naar aanleiding van de wetswijziging op het gebied van weduwen en wezen. Er is een groot aantal vrouwen binnen onze organisatie die weduwe zijn en voor die categorie kunnen deze heel belangrijk zijn, maar natuurlijk is het ook voor de andere leden leerzaam. Een derde van de leden zijn zogenaamde agrarische vrouwen, de rest is gemêleerd, zij het dat uitsluitend autochtone vrouwen lid zijn. Ook de vrouwen die zich op de bovenste treden van de sociale ladder bevinden komen niet voor in ons bestand.” Reden? “Geen idee.” Ook deze vereniging heeft de functie van sociaal vangnet.

Het aantal leden bij de KVO in de drie dorpen is de afgelopen jaren gedaald. “Zoals gezegd hebben wij veel agrarische vrouwen en veel bedrijven kunnen een extra paar handen goed gebruiken. De animo om na een dag hard werken nog eens weg te gaan is niet erg groot”, aldus Van Dongen. De ontmoetingsplaats van deze vrouwen in de verschillende dorpen is het plaatselijke gemeenschapshuis.

De afdeling Asten van de vakcentrale FNV is nauwelijks actief. De FNV is een overkoepelend orgaan van de verschillende bonden. De afgevaardigden van elke bond waren dan tevens bestuurslid. Behalve een secretaris zijn er geen bestuursleden. Mevrouw Van Helmond: “Ik ben op dit moment secretaris maar doe daar weinig aan. De enige activiteit die de FNV afdeling Asten ontplooit is op verzoek belastingformulieren invullen bij haar leden.”

2.7 De politiek

Het opkomstpercentage van de gemeenteraadsverkiezingen in 1994 was 77% (gemeente Asten). Het CDA heeft in deze verkiezingen de meeste stemmen getrokken, namelijk 25% (van 77%). De twee plaatselijke partijen, Algemeen Belang en Leefbaar Asten, staan respectievelijk op de 2e en 3e plaats. De twee plaatselijke partijen nemen een belangrijke plaats in op het politieke toneel. De indruk bestaat dat de politiek in Asten en haar kerkdorpen sterk persoonsgebonden is en tevens nauw verweven met het verenigingsleven.

De gemeenteraadsverkiezingen in 1998 hadden iets minder de belangstelling van mensen, de opkomst was 74%. De politiek voorkeur van de bevolking is in de tussenliggende vier jaar nauwelijks verandert. Het CDA heeft nog steeds de grootste aanhang, gevolgd door de plaatselijke politieke partijen. Eén aspect tijdens de verkiezingscampagne is de stemmer niet

ontgaan. Groen Links deed voor het eerst mee aan de gemeenteraadsverkiezingen en behaalde 5,4% van het totaal aantal stemmen.

Tabel 2.5 Gemeenteraadsverkiezingen 1994/1998 in Asten, aantal stemmen per partij en opkomst (in %)

Politieke Partijen	1994	1998
CDA	25	22
Algemeen Belang	19	22
Leefbaar Asten	18	12
Progressieve Groepering Asten/PvdA	16	19
D66	10	5
VVD	12	14
Groen Links	-	5
Totale opkomst	77	74

Bron: Gemeente Asten, afd. Burgerzaken (1994)

Noten

1. Bron: CBS (1995). De inwonersaantallen van Asten, Heusden en Ommel zijn alledrie afkomstig van het CBS.
2. De informatie is geselecteerd uit de gemeentegids Asten 1996-1998.
3. De informatie is geselecteerd uit een brochure van Koninklijke Eijsbouts, Klokkengieterij en Fabriek van Torenuurwerken B.V., 1997.
4. De informatie is geselecteerd uit de VVV-gids Asten, 1997.
5. Gemeentegids Asten 1996-1998.
6. Bron: Geo-Marktprofiel (1994).
7. Bron: Geo-marktprofiel (1994). Aan buurtbewoners is gevraagd een oordeel te geven over het aandeel personen in hun postcodegebied met betrekking tot drie opleidingsniveaus. Gevraagd is naar het aandeel personen met een laag opleidingsniveau (lbo- of geen opleiding), het aandeel personen met een middelbaar opleidingsniveau (mbo-opleiding) en het aandeel personen met een hoog opleidingsniveau (universitaire of hbo-opleiding). De antwoorden zijn onderverdeeld in de volgende negen categorieën: 'extreem weinig', 'zeer weinig', 'weinig', 'minder dan gemiddeld', 'gemiddeld', 'meer dan gemiddeld', 'veel', 'zeer veel', en 'extreem veel'. Hoe de gegevens precies geïnterpreteerd moeten worden, is echter onduidelijk. Wat bijvoorbeeld een gemiddeld aandeel is, is uit de gegevens niet te achterhalen. Deze gegevens zijn geaggregeerd naar postcode-niveau.
8. Het Regionale Inkomensonderzoek 1994 deelt individuen met 52 weken inkomen in naar sociaal economische categorieën. Niet actieven zijn personen met een werkloosheidsuitkering, arbeidsongeschikten, pensioenontvangers en overigen. Met de term 'niet actieven' wordt ook in het navolgende bedoeld op deze groep die in 1994 dus een uitkering als voornaamste inkomensbron had.

3 Dordrecht

Een prachtig beeld van Dordrecht krijgt men, wanneer je deze oude stad per boot vanaf de Noord nadert. Door water omgeven toont Dordrecht zich aan de mensen met prachtige gevels, pakhuizen, restaurants in oude stijl en de grote kerk die ver boven de stad uitsteekt. Dit aanzicht geeft een uitstekend beeld van de glorievolle tijd die Dordrecht doormaakte voordat het werd verdrongen door Rotterdam. Water stroomt als een rode draad door de hele geschiedenis van Dordrecht, tot op de dag van vandaag.

“Een 19e-eeuwse Italiaanse reiziger schreef zeker te weten dat Dordrecht tijdens de beruchte Sint-Elizabetsvloed in november 1421 een stukje van haar plaats was gedreven. Het denkbeeld is niet zo vreemd. Nog niet zo lang geleden gaf een groot deel van de binnenstad bij hoog water de indruk te drijven en zelfs nu de waterstand van de rivieren beter geregeld is, lijkt de oude stadskern gebouwd op een aantal landtongen en dijken die zich maar nauwelijks aan het water ontworsteld hebben. Ook vandaag is een deel van de economische activiteit in Dordt van het water afhankelijk. Dordrecht is een stad van havens, bruggen en schepen, een stad aan het drukst bevaren rivierenpunt van Europa en een stad die haar rijkdommen verkregen heeft dankzij het water.”¹

Dordrecht is ontstaan als een gehucht langs het riviertje de Thure, dat uitmondde in de Merwede. Het echte begin van de stad moet rond 1150 geweest zijn, toen de graven van Holland de nederzetting versterkten als steunpunt van hun toenemende politieke macht. Toen al was het water een belangrijke factor: voor de Hollandse graven lag het belang van het gehucht vooral in de ideale ligging aan de vaarroute van het Rijnland naar Vlaanderen en Engeland. Vast staat dat door de graven in 1220 een al bestaand stadsrecht werd bevestigd, waardoor Dordrecht de oudste en lange tijd ook de meest vooraanstaande stad in het graafschap Holland was. Tot 1795, het begin van de Franse tijd, had de stad voorrang in de Staten van Holland.

Het water bleef belangrijk, maar de handel over water begon geleidelijk te veranderen. In de loop van de 18e eeuw werd Rotterdam een steeds belangrijker concurrent. Dat leidde in eerste instantie tot allerlei Dordtse initiatieven die vooral het lokale handelsverkeer begunstigden, maar tegen het eind van de 19e eeuw begon Dordrecht de strijd te verliezen en zakte de stad terug tot een wat gezapige provincieplaats die teerde op voorbije roem. Zoals ook elders in Nederland was het de industriële ontwikkeling die de stad weer in de vaart der volkeren bracht. Toch duurde het even voor die nieuwe bloeiperiode goed aanbrak omdat de economische crisis in de jaren dertig van deze eeuw een domper zette op de ontwikkelingen.

Pas na de Tweede Wereldoorlog werd met de uitbreiding van het haven- en industriegebied een duidelijke stap in de goede richting gezet. De moderne industrie verdrong gedeeltelijk de traditionele kleine scheepsbouwindustrie en bleef niet beperkt tot de goed vertegenwoordigde metaalsector.

Maar ook nu heeft Dordrecht te kampen met grote problemen zoals bodemverontreiniging die aan de dag treedt bij bouwactiviteiten en economische teruggang. Het gemeentebestuur probeert deze het hoofd te bieden, onder andere door het aantrekken van dienstverlenende bedrijven en schone industrie. Nog steeds weerspiegelt de stad zich in het water, maar Dordrecht is in de loop der tijd wel aanzienlijk groter geworden. Van bijna 20.000 inwoners in 1814, via ruim 67.000 in 1946 tot ruim 117.000 in 1998.²

De gemeente Dordrecht telt tien wijken: de Historische Binnenstad, Crabbehof/Zuidhoven, Dubbeldam, het Reeland, Noordflank, Oud/Nieuw Krispijn, Staart, Stadspolders, Sterrenburg en Wielwijk. De wijken Wielwijk en Crabbehof tellen samen 14.000 inwoners. Van deze aangrenzende wijken wordt een sociale kaart gemaakt: een overzicht van het opleidingsniveau,

wonen, eigendom, gezinsfase, welstand, allochtonen, arbeidsparticipatie, sociale leven, politieke cultuur en voorzieningen.

3.1 Wonen en welzijn

Wanneer je door de straten van Wielwijk en Crabbefhof loopt, is de eerste gedachte die bij je opkomt ‘Wat is het hier saai’. Grote grijze flatgebouwen waar in architectonisch opzicht weinig creatiefs in te vinden is met daar tussenin groenstroken. Wanneer je beide wijken met trefwoorden zou moeten beschrijven, zou het zo iets moeten zijn als sterk stedelijk en dicht bij het oude centrum.

De wijk Wielwijk is eigenlijk op te splitsen in twee delen: een gedeelte van voor de oorlog en een gedeelte na de oorlog. De circa tienduizend oorspronkelijke bewoners waren voornamelijk afkomstig uit kringen van (geschoolde) arbeiders, kantoorpersoneel, lagere en iets hogere ambtenaren. Onder hen waren veel jonge gezinnen met kinderen en relatief weinig ouderen. Kandidaten voor Wielwijk werden door de GGD gecontroleerd op hygiëne. Ze moesten bij inschrijving via een briefje van de werkgever kunnen aantonen dat ze de huur konden opbrengen.³ De Zeehavenbuurt, het vooroorlogse deel, is zoals gezegd onderdeel van Wielwijk, maar toch ook een aparte buurt. Dit is voor een deel historisch te verklaren: de Zeehavenbuurt is in de jaren twintig aangelegd en Wielwijk werd tegen het einde van de jaren vijftig gebouwd. Door de geïsoleerde ligging (in het noordelijke deel van Wielwijk) heeft zich in de Zeehavenbuurt een eigen gemeenschap kunnen ontwikkelen.⁴ De bewoners van de Zeehavenbuurt kwamen voor het merendeel al voor de oorlog uit de saneringswijken in de oude binnenstad. De Boon, wijkcoördinator: “In de Zeehavenbuurt is er sprake van een grote binding tussen de mensen. Er wonen hier hele families, al generaties lang. Het is zelfs zo dat in een straat een hele familie bij elkaar woont. Maar buiten de familiebanden is er ook zeker sprake van een buurtgevoel. De bevolking slaat de handen ineen wanneer dat nodig is.”

De bewoners van het na-oorlogse Wielwijk kwamen overal vandaan, ook uit het oosten en noorden van het land. Ze werden door een groot aantal Dordtse werkgevers (o.a. Fokker, de overheid, de Biesbosch) op een krappe arbeidsmarkt naar Dordt gelokt door middel van het aanbieden van een nieuwe woning, het vergoeden van de inrichtingskosten en het subsidiëren van de huur als die te hoog werd gevonden. Voor de meeste bewoners betekende het wonen in het nieuwe Wielwijk een enorme verbetering. Volgens de wijkgedachte moesten deze nieuwe bewoners zich thuis kunnen voelen in hun woning, wijk en stad. “Om zich in de chaotische stad niet verloren te voelen heeft het individu kleinere eenheden nodig om tot verschillende vormen van ‘gemeenschapsvorming’ te komen.”⁵ Een combinatie van woonblokken rond een binnenterrein en de kleine binnenterreintjes tussen de eengezinswoningen zijn door de architect en de gemeente vooral bedoeld om de contacten tussen de bewoners, jong en oud, te versterken. Wielwijk stond bekend als de ‘karbonadebuurt’ of de ‘jambuurt’, met weinig werklozen. Voor werklozen was de huur in deze wijk te hoog.⁶

Crabbefhof is gebouwd tussen 1958 en het begin van de jaren zestig. Het plan, dat aan de buurt ten grondslag lag, ging uit van scheiding van functies. Het winkelcentrum ligt centraal in Crabbefhof en de woonbuurten zijn daarom heen gebouwd. Kenmerkend voor de buurt zijn de plantsoenen die aan drie zijden omgeven worden door eengezinswoningen. Het totale woningaanbod van Crabbefhof en omgeving is 7.150 (bijlage 2). Ondanks de voor veel mensen wat saai ogende wijken, kan wel gezegd worden dat de binding met de buurt in het noorden van Wielwijk hoog is. In de rest van Wielwijk en Crabbefhof ligt de buurtbinding beduidend lager. Naast de eentonige bouwstijl uit de jaren zestig heeft Crabbefhof één rijksmonument, dat is kasteeltje Crabbefhoff. Volgens archeologen is deze wijk is aan te merken als een gebied met

archeologische potentie, omdat de verwachting bestaat, dat aan de strengen van het Oude Maas-systeem oude nederzettingen zijn gelegen.⁷

Zowel voor Crabbefhof als Wielwijk geldt dat meer dan de helft van alle woningen, flats met minder dan vijf verdiepingen zijn. De belangrijkste woningtypen in Crabbefhof zijn portiek- en galerijflats. In combinatie met de strakke stedenbouwkundige opzet zorgt de dominantie van deze woningen ervoor dat de buurt ongezellig en eentonig overkomt. Opvallend in Crabbefhof is het grote aanbod aan ouderenhuisvesting. De meeste woningen zijn eigendom van corporaties. De twee belangrijkste woningtypes in Wielwijk zijn de 3- en 4-kamerflatwoning (ook wel portiekwoning genoemd) en de iets ruimere eengezinswoning met drie slaapkamers en een kleine tuin. De woningen in beide wijken behoren voor het overgrote deel tot de goedkope huursector. Toch wil de gemeente daar verandering in brengen. In Wielwijk is een aantal renovatie- en nieuwbouwprojecten op de rails gezet, waarbij de huurwoningen plaatsmaken voor koopwoningen. “Wie koopt er nu een huis in Wielwijk en het is veel te duur”, was de mening van sceptici. De eerste serie koopwoningen zijn allemaal verkocht en meer dan de helft daarvan is gekocht door inwoners uit Wielwijk. Het lijkt erop dat de bewoners bewust kiezen voor een woning in Wielwijk.

Tabel 3.1 Soort^a en eigendom woningen in percentages per wijk

	Crabbefhof	Wielwijk
Eengezinswoningen	13	34
Meergezinswoningen	87	66
Huurwoningen	84	92
Koopwoningen	16	8

^a Onder meergezinswoningen vallen ook boven- en benedenwoningen; onder eengezinswoningen vallen ook 2 onder 1 kap woningen.

Bron: Gemeente Dordrecht (per 1-1-1997)

Een probleem op het gebied van huisvesting waar Crabbefhof mee te kampen heeft, is de grote woningleegstand. Bepaalde straten kennen bij woningmutaties een vrij hoge weigeringsgraad waardoor het verhuren meer tijd in beslag neemt. Toch gaat Crabbefhof, naast een aantal renovatieprojecten, de komende jaren 42 (duurdere) koopappartementen bouwen. De gemeente hoopt hierdoor de centrumfunctie te versterken en meer mensen aan te trekken c.q te behouden.

In Wielwijk vormen kinderen en jongeren bijna eenderde van de bevolking. Een andere categorie die ruim vertegenwoordigd is, zijn de ouderen (65+): bijna 20%. De verwachting voor de komende jaren is dat de bevolking in Wielwijk zal groeien (18%) en dan voornamelijk in de leeftijdsgroep 15 tot 65 jaar. De categorie 0 t/m 14 jarigen zal naar verwachting licht stijgen (9%). De 65-plussers nemen daarentegen af met 12%. De totale toename van de bevolking in Wielwijk zal 11% zijn.⁸ De wijk zal zich de komende jaren dus verjongen.

Voor de wijk Crabbefhof ziet het er minder veelbelovend uit. In de eerste plaats zal de bevolkingsomvang dalen met 12%. Daarnaast wonen in Crabbefhof relatief weinig kinderen in de leeftijdscategorie van 0 t/m 14 jaar (11% versus Dordrecht 19%). Het percentage 65-plussers ligt in dit gebied fors hoger in vergelijking met Dordrecht totaal: 26% tegenover 14%.⁹ Naast een hoog percentage ouderen, woont er ook een groot aantal gezinnen van buitenlandse afkomst. Deze gezinnen tellen vaak vijf à zes kinderen. De gemiddelde gezinsgrootte in Crabbefhof en omgeving is 3 (bijlage 2).

Tabel 3.2 Gezinsverhouding per wijk in absolute getallen

	Crabbefhof	Wielwijk
Volledig gezin zonder kinderen	829	507
Volledig gezin met kinderen	487	415
Onvolledig gezin met kinderen	358	371
Alleenstaanden	2833	1671
Totaal	4507	2964

Bron: Gemeente Dordrecht (per 1-1-1997)

De bevolkingssamenstelling van de beide wijken is vrij eenzijdig. Zij kennen een grote groep alleenstaanden, werklozen en een ruime vertegenwoordiging van allochtone gezinnen met veel kinderen. Jongeren en het hoge aantal werklozen (20% in Wielwijk en 16% in Crabbefhof) zorgen, net als het groeiend aantal allochtonen,¹⁰ voor problemen in de wijk. Deze categorieën leven veelal in een sociaal isolement. Vooral het aantal werklozen in Crabbefhof neemt fors toe (9,5%) ten opzicht van 1996. Het buurtwerk speelt een centrale rol ten aanzien van deze problematiek. De opbouwwerkster van Crabbefhof, Agnes Vaillant, heeft geconstateerd dat er veel mensen in een sociaal isolement leven. Vaillant: "Het zijn met name de ouderen en allochtonen die de deur nauwelijks uitkomen. Een categorie die speciale aandacht krijgt zijn allochtone vrouwen. In 1997 zijn we begonnen met het pilot-project 'Sociaal investeren in Crabbefhof'. Wij proberen in dit project de bevolking te stimuleren om deel te nemen aan activiteiten die vanuit het opbouwwerk worden georganiseerd. Dit gebeurt door het aanbieden van 'laagdrempelige' activiteiten die mensen moeten stimuleren. Sociale activiteiten leveren een belangrijke bijdrage aan het vergroten van de weerbaarheid van betrokkenen. Daarnaast worden kinderen gestimuleerd in hun ontwikkeling door middel van o.a. voorschoolse educatie en peuterwerk. Voor jongeren worden 's avonds activiteiten georganiseerd in het buurthuis zodat ze niet rondhangen op straat."

3.2 Opleidingsniveau en inkomen

Het aandeel personen met een laag opleidingsniveau is in Crabbefhof en Wielwijk meer dan gemiddeld. Dit aandeel is ook groter dan in heel Dordrecht. Het aandeel hoog opgeleide mensen ligt voor Crabbefhof en Wielwijk lager dan het nationaal gemiddelde en dan in heel Dordrecht (bijlage 1).¹¹

Het gemiddeld besteedbaar inkomen per inwoner in Crabbefhof en omgeving ligt op 17.650 gulden. Het percentage huishoudens dat een hoog inkomen geniet is 9%. Iets meer dan de helft van de bewoners heeft een laag inkomen, namelijk 51%.

Tabel 3.3 Inkomensverdeling (in absolute getallen en percentages per jaar)

Gemiddeld besteedbaar inkomen per inwoner	17.650
Percentage personen met laag inkomen	51
Percentage personen met hoog inkomen	9

Bron: CBS (1995)

Het welstandsniveau van de huishoudens in de wijken Crabbefhof en Wielwijk ten opzichte van Nederland, ligt voor het grootste gedeelte tussen gemiddeld en laag. Met daarnaast uitschieters naar boven en onder (bijlage 1).

3.3 Arbeidssituatie

Het percentage niet actieven¹² van 15-64 jaar is in de bestudeerde wijken groot, namelijk 35%. Een mogelijke verklaring is dat er een groot aantal ouderen in Crabbefhof en Wielwijk woont. De perceptie van de bewoners (bijlage 1) geeft eenzelfde beeld te zien. Het aantal twee-verdieners in beide wijken ligt volgens de bewoners op 11%. De indruk van zowel de wijkcoördinator De Boon als de opbouwwerkster Vaillant is, dat het traditionele rollenpatroon nog sterk leeft binnen beide wijken.

3.4 Criminaliteit

Het totaal aantal geregistreerde delicten in Wielwijk is de afgelopen jaren met 10% toegenomen. Deze stijging wordt voor een groot deel veroorzaakt door de toename in het aantal fietsdiefstallen. Het onveiligheidsgevoel is ook gestegen. De bewoners ervaren het ontbreken van verlichting langs achterpaden, druk verkeer, hard rijden en onvoldoende toezicht door politie en Stadswacht als onprettig. Met de komst van een politiepost in de wijk komt in dit laatste verbetering.¹³

Het totaal aantal delicten in Crabbefhof is met 13% gedaald. Deze daling is onder andere te zien in de delicten diefstal uit de auto, woninginbraak en doorrijden na aanrijding. De daling van het aantal woninginbraken is mede veroorzaakt door het project 'preventie woninginbraak'. In dit project werken de buurtbewoners en politie nauw met elkaar samen. Extra surveillance diensten van de politie en oplettende buurtbewoners is één aspect van het project. Daarnaast worden door woningbouwcorporaties en buurtservicediensten tegen kostprijs inbraakwerende voorzieningen aangebracht.

Een stijging valt waar te nemen betreffende delicten als mishandeling, geweldsgebruik, bedreiging, autodiefstal en vernielingen. Ruim 8% van de bewoners in Crabbefhof heeft vaak last van onveiligheidsgevoelens op straat, terwijl 25% van de bewoners 's avonds of 's nachts niet open doet vanwege onveiligheid. Een mogelijke verklaring voor dit hoge percentage is dat er relatief veel ouderen en alleenstaanden in de wijk wonen. Om de onveiligheidsgevoelens terug te dringen is er aanvullende openbare verlichting aangebracht.¹⁴

Een ander belangrijk aandachtspunt is de toenemende verloedering in beide wijken. Veel bewoners ervaren dit als zeer negatief en zouden dit graag verbeterd zien. Als antwoord hierop organiseerde Wielwijk twee schoonmaakdagen (straten vegen, tuinen harken en rommel eruit halen). Maar de actieve deelname van de wijkbewoners was minimaal.

3.5 Voorzieningen

Het aantal basisvoorzieningen in beide wijken is niet optimaal. De gemeente is in samenwerking met het opbouwwerk volop bezig met de verbetering hiervan. Het lager onderwijs (bijzonder en openbaar) is in beide wijken goed vertegenwoordigd. Crabbefhof kent drie basisscholen. De scholen hebben te maken met een groeiend aantal kinderen uit gezinnen waarvan de ouders laag zijn opgeleid. Ook het aantal kinderen uit eenoudergezinnen en het aantal allochtone kinderen is toegenomen. De bewoners zijn redelijk tevreden over het aanbod van sportaccommodaties. De winkels in Crabbefhof zijn geconcentreerd in het winkelcentrum Crabbefhof. De winkels zijn goed bereikbaar maar sfeer en gezelligheid ontbreken. De renovatie moet deze negatieve aspecten straks wegnemen. Op het gebied van ouderenhuisvesting kent de buurt een verzorgingshuis (de Vijverhof) en een verpleeghuis (Crabbefhof). Ook is er een dienstencentrum (Klockelaer) aanwezig; een informatiepunt waar op een breed terrein informatie te vinden is over maatschappelijke instellingen en diverse voorzieningen in Crabbefhof. Verder staan in Crabbefhof

een bibliotheek en drie kerken. Pastoor Hettinga van de rooms-katholieke kerk: “De rooms-katholieke kerk speelt nog wel een rol binnen de verschillende wijken maar niet zo groot als vroeger. In Crabbefhof staat de grootste katholieke kerk en naar mijn idee bezoekt 20% van wijkbewoners onze kerk. Het aantal kerkbezoekers blijft op hetzelfde peil maar het aantal leden neemt af. De actieve participatie in de kerk ligt erg laag. Mijn indruk is dat deze ligt tussen de één en vijf procent.” Voor de hervormde en gereformeerde kerk ligt de situatie niet veel anders. Het aantal leden neemt af en het kerkbezoek blijft redelijk constant.

Ook Wielwijk kent drie basisscholen. Voor het voortgezet onderwijs moeten de kinderen naar naburige wijken uitwijken. Wielwijk heeft geen halte voor het openbaar vervoer, terwijl Crabbefhof pas sinds één jaar een halte heeft. Wielwijk is slechts in het bezit van een aantal winkels waar dagelijkse levensmiddelen gehaald kunnen worden, voor duurzame inkopen moet men buiten de wijk zijn. Het wijkcentrum Wielwijk is vooral voor het naoorlogse deel van de wijk het ontmoetingscentrum. Deze locatie wordt gebruikt door de inmiddels ontstane centrale bewonersorganisatie, door buurthuis Wielwijk en door een peuterspeelzaal. Een vaste bezoeker: “het is prachtig, alleen dertig jaar te laat”.¹⁵ Buurthuis ‘de Boei’ werd begin jaren tachtig gebouwd en richt zich in eerste instantie op de bewoners van de Zeehavenbuurt. Ook voor ouderen zijn er woonvoorzieningen in Wielwijk, namelijk het verpleeghuis Waterwiel. Net als Crabbefhof heeft ook Wielwijk sportfaciliteiten en speeltuinverenigingen. Extra voorzieningen in deze wijk zijn het geluidsscherm langs de snelweg A16 en een politiebureau.

3.6 Het sociale leven

Naast activiteiten vanuit het opbouwwerk, zijn er natuurlijk ook verenigingen waar mensen elkaar kunnen treffen. Bert Sekeris, voormalig wijkcoördinator Crabbefhof: “De speeltuinvereniging is een actieve vereniging met een aantal vrijwilligers. Daarnaast is er weinig aan verenigingsleven te bespeuren. Wij, als gemeente, proberen in samenwerking met het opbouwwerk een aantal voorzieningen te creëren die de participatie van burgers moeten bevorderen. Het ‘hart’ van de wijk Crabbefhof is het winkelcentrum Crabbefhof. Daar is het waar de mensen elkaar ontmoeten. Deze locatie wordt gerenoveerd, maar daarnaast wordt het wijkcentrum verplaatst naar dit gedeelte van de wijk. In dit nieuwe wijkcentrum zal ook de bibliotheek komen. Deze drie faciliteiten hebben we bewust bij elkaar gebracht om zo de centrumfunctie te versterken. Andere aandachtspunten zijn het creëren van meer speelgelegenheid voor kinderen, meer groen, meer seniorenwoningen, goede communicatie tussen gemeentelijke diensten en wijk, goede communicatie tussen burgers onderling, aandacht voor de sociale structuur en het bevorderen van de gang naar de bibliotheek. Echte wijkgerichte sportverenigingen zijn er niet aanwezig. De korfbalclub DETOS vervult een stedelijke functie en niet specifiek voor de buurt.” Van Crabbefhof kan gezegd worden dat men daar volop bezig is om zijn wijk sociaal te vernieuwen en de mensen te stimuleren tot sociale activiteiten buitenshuis.

De betrokkenheid van de burger in Wielwijk, en dan vooral in de Zeehavenbuurt, is veel groter dan in Crabbefhof. De Boon: “De speeltuinvereniging in de Zeehavenbuurt neemt een heel belangrijke plaats in. Niet alleen in de buurt maar zelfs in de hele regio. Scholen vanuit de hele regio organiseren een dagje naar de speeltuin in de Zeehavenbuurt. Het is weliswaar de grootste speeltuin van Dordrecht maar er zijn uitsluitend ‘traditionele’ voorzieningen zoals schommels, glijbanen en draaimolens. Toch is het de verdienste van de speeltuinvereniging dat er zoveel animo is voor deze speelvoorziening.”

Ook het opbouwwerk neemt in Wielwijk een belangrijke plaats in. De activiteiten die georganiseerd worden lijken voor een groot deel op die van Crabbefhof. “Er worden verschillende cursussen gegeven zoals kook- en naaicursussen. Een cursus Countrydansen is ook pas

georganiseerd en dat liep boven verwachting goed. Een aantal jaren geleden heeft het opbouwwerk ook een cursus Yoga georganiseerd. De animo voor deze activiteit was erg laag. Bij navraag bleek dat veel wijkbewoners dat wel erg zweverig vonden. Om allochtone vrouwen te laten integreren en te betrekken bij het verenigingsleven heeft de sociaal cultureel werkster koffieochtenden georganiseerd. Deze ochtenden worden goed bezocht door de allochtone vrouwen maar de Nederlandse vrouwen laten het afweten. De integratie in deze wijk verloopt vooralsnog erg moeizaam. Het buurthuis neemt een belangrijke plaats in bij de bewoners van Wielwijk”, aldus De Boon. Het verenigingsleven in zijn algemeenheid staat op een laag pitje. Het is zelfs zo dat de enige sporthal in de wijk wordt afgebroken. De sporthal is aan een grote renovatie toe en daar is veel geld mee gemoeid. De hoge kosten die gemaakt worden, krijg men er niet meer uit met de huidige exploitatie zodat er weinig anders op zit dan afbraak. De enige vereniging die bloeiend genoemd mag worden is de voetbalvereniging SSW uit de Zeehavenbuurt. De Boon: “De voetbalvereniging SSW uit de Zeehavenbuurt kent een hoog ledenaantal. Het verhaal doet de ronde dat wanneer de kersverse vader zijn zoon kwam aangeven bij de burgerlijke stand, hij direct doorliep naar de voetbalvereniging om deze lid te maken. Dat de SSW leeft onder de inwoners mag duidelijk zijn.”

Hoewel er weinig participatie is in de verschillende verenigingen, is de betrokkenheid van de bewoners bij hun wijk erg groot. De wijkbewoners hebben jarenlang actie gevoerd voor een geluidsscherm tussen de A16 en hun wijk. Op eigen initiatief hebben zij Jan Pronk (PvdA) en Paul Rosenmöller (Groen Links) een dag uitgenodigd om de noodzaak van zo'n geluidsscherm onder de politieke aandacht te brengen. Het resultaat was dat het scherm binnen afzienbare tijd geplaatst werd. De gemeente was onder de indruk van de gedemonstreerde betrokkenheid en mede daardoor heeft Wielwijk 'de stadsvernieuwingsprijs van Dordrecht' in 1997 gekregen.

3.7 De politiek

Het opkomstpercentage bij de Gemeenteraadsverkiezingen van 2 maart 1994 was in de wijk Wielwijk hoger dan bij de Gemeenteraadsverkiezingen in 1990: 48% tegenover 42%. Bij beide verkiezingen was het opkomstpercentage beduidend lager dan gemiddeld in Dordrecht. De PvdA krijgt in Wielwijk 33% van alle stemmen en bepaalt daarmee ook de politieke kleur van de wijk. De Centrum Democraten halen 15%. Het aantal extreem-rechtsstemmers is in Wielwijk fors gestegen van 130 bij de Gemeenteraadsverkiezingen in 1990 naar 388 in 1994: bijna een verdrievoudiging. Zowel absoluut als relatief is dit de grootste stijging die zich in deze wijken met betrekking tot de verschillende politieke partijen heeft voorgedaan. Het percentage extreem-rechtsstemmers in Wielwijk ligt -in vergelijking met geheel Dordrecht (9%)- met name voor de verkiezingen van 1994 beduidend hoger. D'66 volgt met 13% van het aantal stemmen en het CDA staat op de vierde plaats met 11% van de stemmen.

Ook het opkomstpercentage bij de Gemeenteraadsverkiezingen van 2 maart 1994 in de wijk Crabbefhof was groter dan in 1990: 56% tegenover 46%. Bij beide verkiezingen was de opkomst geringer dan landelijk en in heel Dordrecht. Net als in Wielwijk krijgt de PvdA de meeste stemmen (24%). Gevolgd door het CDA (18%) en D'66 (15%). De VVD doet het beter in Crabbefhof (13%) dan in Wielwijk (8%). De CD scoort beduidend lager, zij krijgen 9% van de stemmen. Het percentage extreem-rechtsstemmers in Crabbefhof is -in vergelijking met geheel Dordrecht- voor de gemeenteraadsverkiezingen in 1994 nagenoeg gelijk: 9%.

De opkomst bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1998 is sterk gedaald ten opzichte van de gemeenteraadsverkiezingen in 1994. In 1994 was de opkomst nog 61%, vier jaar later steeg het percentage niet hoger dan 52%. De daling valt zowel voor Dordrecht in zijn totaliteit als voor de wijken Crabbefhof en Wielwijk te constateren.

Wielwijk scoort van de twee wijken het laagst, namelijk 37% (48% in 1994). Crabbefhof telde een opkomst van 43%, in 1994 was dat nog 56%. De burgers van de beide wijken hebben een redelijk gelijk stempatroon. Zowel de PvdA, als de VVD en Groen Links zijn in beide wijken licht gestegen in vergelijking met de gemeenteraadsverkiezingen in 1994. Het aantal mensen dat zijn stem heeft uitgebracht op het CDA is licht gedaald. De twee partijen die enorme verliezen hebben geleden tijdens de gemeenteraadsverkiezingen, zijn D'66 en de Centrum Democraten. Dordrecht kent ook een politieke uitbreiding: de DSP en het AOV zijn toegevoegd aan de verkiezingslijsten. Het AOV scoort in Crabbefhof (7%) en in Wielwijk (6%) redelijk goed. In heel Dordrecht ligt dit percentage beduidend lager, namelijk 3%. De SP heeft het ten opzichte van de DSP minder goed gedaan. Zij kwamen niet boven de 2% uit.

Tabel 3.4 Gemeenteraadsverkiezingen 1994/1998 in Dordrecht, aantal stemmen per partij en opkomst (in %)

	Crabbefhof		Wielwijk		Totaal Dordrecht	
	1994	1998	1994	1998	1994	1998
PvdA	24	33	33	38	19	25
CDA	18	13	11	10	15	13
VVD	13	15	8	13	16	21
D66	15	5	13	2	18	7
Groen Links	7	10	7	10	8	10
SGP/RPF/GPV	8	7	5	6	7	9
Centrum Democraten	9	3	15	4	9	2
Eco2000	7	7	9	9	9	9
Socialistische Partij	-	1	-	2	-	2
Algemeen Ouderen Verbond	-	7	-	6	-	3
Totale opkomst	56	43	48	37	61	52

Bron: Gemeente Dordrecht, afd. Burgerzaken 1998.

Noten

1. Gemeentegids van Dordrecht 1997.
2. Gemeentegids van Dordrecht 1997.
3. 'Wielwijk vernieuwt', gemeente Dordrecht 1992.
4. Wijkvisie Wielwijk, gemeente Dordrecht 1996.
5. 'Wielwijk vernieuwt', gemeente Dordrecht 1992.
6. 'Wielwijk vernieuwt', gemeente Dordrecht 1992.
7. Wijkchets Crabbehof/Zuidhoven, gemeente Dordrecht 1996.
8. Sociaal Geografisch Bureau van de gemeente Dordrecht, *Profiel van de wijken*, 1997: 51.
9. Sociaal Geografisch Bureau van de gemeente Dordrecht, *Profiel van de wijken*, 1997: 101.
10. Sociaal geografisch Bureau van de gemeente Dordrecht, *Profiel van de wijken*, 1997.
11. Geo-Marktprofiel (1994). Er wordt uitgegaan van het landelijk gemiddeld opleidingsniveau. Met een laag opleidingsniveau wordt bedoeld Lager Onderwijs, LBO of geen onderwijs; MBO, MAVO, HAVO en VWO valt onder de categorie middelbaar opleidingsniveau; HBO of Universitaire opleiding valt onder de noemer hoog.
12. CBS (1995). Het regionale Inkomensonderzoek 1994 deelt individuen met 52 weken inkomen in naar sociaal-economische categorieën. 'Niet-actieven' zijn personen met een werkloosheidsuitkering, arbeidsongeschikten, pensioenontvangers, bijstandsonvangers en overigen met een uitkering als voornaamste uitkeringsbron.
13. Sociaal Geografisch Bureau van de gemeente Dordrecht, *Profiel van de wijken*, 1997: 53.
14. Sociaal Geografisch Bureau van de gemeente Dordrecht, *Profiel van de wijken*, 1997: 103.
15. 'Wielwijk vernieuwt', Wijkchets Crabbehof/Zuidhoven, gemeente Dordrecht, 1992.

4 Heerenveen

In het hoge Noorden van Nederland ligt de provincie Friesland. Friesland, de enige provincie in Nederland die officieel een eigen taal kent. Maar niet alleen daarin is zij uniek. Ook op het gebied van sport neemt zij een vooraanstaande plaats in, zowel nationaal als internationaal. De Elfstedentocht met haar bruggetje bij Barthlehiem en de wereldkampioenschappen schaatsen in Heerenveen zijn vermaard. Onlangs werd SC Heerenveen in Nederland uitgeroepen tot voetbalclub van het jaar en wie kent niet de legendarische voetballer Abe Lenstra, die zijn Friesland trouw bleef. Vooral Heerenveen lag deze sporter na aan het hart.

Heerenveen is de oudste veenkolonie van Nederland.

“In 1551 is de nederzetting Heerenveen ontstaan. Er waren enkele ‘Heeren’, Foeys, van Dekema en Cuyck, die geld wilden verdienen en daarom besloten om in dit gebied ‘veen’ voor zich te laten afgraven en daarvan turf te laten maken. Heerenveen ontwikkelde zich tot de hoofdplaats van de omgeving, echter haar grondgebied was bestuurlijk verdeeld over de grietenijen Schoterland, Aengwirden en Haskerland. De turfwinning in dit zuidoostelijk gedeelte van de provincie Friesland is van groot economisch en sociaal belang geweest voor Heerenveen en de grietenijen. Vooral in het midden van de 18e eeuw begon men op grote schaal turf te winnen. In deze periode zochten veel verveners uit Giethoorn en omgeving, de zogenaamde Gietersen nieuwe werkterreinen. De velden in de ‘kop’ van Overijssel waren nagenoeg uitgeput zodat zij zich in Aengwirden en omgeving vestigden. Zij profiteerden van het feit dat hier veel boeren in moeilijkheden waren gekomen door de veepest, zodat er vrij goedkoop aan kleilanden te komen was. Voor de aan- en afvoer van de turf werden de Schoterlandse Compagnonsvaart en de Heerensloot gegraven. Dat vaarwater werd gekruist door de verbinding Zwolle-Leeuwarden. En op die kruising ontstond de nederzetting Heerenveen. Deze nederzetting breidde zich uit en ontwikkelde zich rond 1800 tot een plaats met veel patriciërs, deftige burgers en middenstand”.

Ook de koninklijke familie voelde zich aangetrokken tot dit gebied in het Noorden. De Oranjes hadden een aantal buitenverblijven waar zij regelmatig naar toe trokken. Tot op de dag van vandaag zijn deze kastelen nog te zien. Door deze koninklijke bezoeken kreeg Heerenveen de bijnaam “het Friese Haagje”.

“De methode van vervening werd in de loop der jaren efficiënter maar ook rigoureuzer. Door een methode van baggeren, waarbij het veen tot op het onderliggende zand werd weggehaald ontstonden vrij diepe en uitgestrekte plassen, met als gevolg dat veel land voor lange tijd verloren ging en huizen en wegen door de golfslag werden bedreigd. In de eerste helft van de 19e eeuw werd van overheidswege deze wilde vervening aan banden gelegd, de regels werden aangescherpt en er werd een garantie, in de vorm van een geldelijk fonds, geëist dat de vernielde landerijen weer cultuurrijp zouden worden gemaakt. Zolang er werk was voor de veenarbeiders waren er geen problemen. Turf was een veel gevraagde brandstof. Met de komst van de industrie werd de vraag steeds groter en steeg de werkdruk van de arbeiders. Toen de vraag naar turf afnam en andere brandstoffen op de markt verschenen, brak een periode van economische malaise in het gebied aan en waren het vooral de arbeiders die hierdoor werden getroffen. De hoogconjunctuur verdween zonder dat daar iets voor in de plaats kwam. Eind van de 18e eeuw werden er allerlei projecten opgestart die moesten leiden tot een uitbreiding van de werkgelegenheid, het creëren van nieuwe werkterreinen en het streven naar een betere volkshuisvesting. Deze activiteiten, gecombineerd met de ontsluiting van het platteland door de verbetering van en uitbreiding van het wegenstelsel leidde ertoe dat het platteland langzamerhand uit haar isolement kwam. Met deze ontwikkeling kwam een

‘schaalvergroting’ in de agrarische sector, het belangrijkste bestaansmiddel in het begin van deze eeuw tot stand”.

Er was echter één probleem dat de groei en ontwikkeling van ‘de vlek’ Heerenveen in de weg stond: de plaats lag op de grens van drie gemeenten. Meer dan een eeuw is er gezocht naar een oplossing. Deze diende zich aan op 1 juli 1934. De gemeenten Aengwirden en Schoterland werden met een stukje van de gemeente Haskerland samengevoegd tot één gemeente, Heerenveen. Zelfs nu nog is in het centrum van Heerenveen op de straat een streep te zien die de vroegere grens aangaf tussen ‘de vlek’ Heerenveen en Aengwirden.

“Bij Koninklijk Besluit van 24 oktober 1935, werd aan de gemeente Heerenveen een eigen wapen verleend; een schild gedekt met een gouden kroon van drie bladeren en twee parels.

Bij het besluit van 27 mei 1963 besloot de gemeenteraad tot de officiële instelling van een gemeentevlag. De beschrijving van deze vlag luidt: Een vlag van drie liggende banen van gelijke hoogte, van boven naar beneden wit, zwart en wit, en aan de broekzijde een staande blauwe baan van een derde van de breedte met bovenin op een derde van de hoogte een gele, roodgevoerde, kroon met gladde hoofdband en vijf parelpunten waarop vijf witte parels’.

De zwarte band stelt het veen voor en de witte banen het water; de ‘herenkroon’ is het symbool van de heeren, de edellieden, die zijn begonnen met de veenontginning, waaraan de plaats zijn ontstaan en naam en de gehele streek zijn opbloei te danken heeft. Een deel van de kleuren van het wapen van Heerenveen is in de vlag verwerkt.”¹

Deze jonge gemeente waar bijna 40.000 mensen wonen, verdeeld over 16 dorpen, bestrijkt een groot gebied. Met als centrum Heerenveen waar het merendeel van de bevolking woont, namelijk ruim 28.000 mensen.² Heerenveen is een centrumplaats op de grens van bos en water. Het is vanouds een plaats waar de middenstand en de handel zich concentreren. Door de jaren heen is Heerenveen uitgroeid tot een verzorgingscentrum en niet alleen voor de eigen gemeente. Ze heeft een belangrijke functie als streekcentrum voor heel Zuidoost-Friesland.

Heerenveen ligt op een knooppunt van autosnelwegen naar Groningen, de Noordoostpolder, Amsterdam, Leeuwarden en Zwolle. Daarnaast ligt Heerenveen aan de spoorlijn Leeuwarden/Zwolle, maar ook vanaf het grootscheepsvaarwater in het noorden en het zuiden is Heerenveen goed bereikbaar voor schepen. Een strategische ligging dus. Een groot aantal industrieën heeft zich hier in de loop der tijd gevestigd (onder andere Batavus) en de ondernemer treft een bedrijfsvriendelijk klimaat aan. “Vier factoren waren van primair belang: bereikbaarheid per auto, beschikbare grond voor uitbreiding, bereikbaarheid voor personeel per auto en de grondprijs. Ook de slagvaardigheid van de gemeente en het imago van het bedrijventerrein spelen een belangrijke rol in het vestigingsbeleid van bedrijven.”³ Daarnaast is de agrarische sector in de gemeente sterk vertegenwoordigd.

De gemeente Heerenveen kent een groot aantal wijken en dorpen. Het onderzoek beperkt zich tot de plaats Heerenveen en dan het gedeelte dat te omschrijven is als het oude dorp. Van de wijken Noord, Centrum, Midden, Akkers en Ten Woude is een sociale kaart gemaakt: een overzicht van het opleidingsniveau, inkomen, gezinsfase, welstand, allochtonen, arbeidsparticipatie, sociale leven, voorzieningenniveau en politieke betrokkenheid.

Het gebied dat de wijken Noord, Midden en Centrum bestrijken, wordt gevormd door de eerst gebouwde wijken van de gemeente Heerenveen. Grote statige huizen langs de Burgemeester Falkenaweg, de weg die dwars door het Centrum en het Midden loopt. Boeren die gingen rentenieren kochten deze langs de weg die leidde naar ‘het Friese Haagje’. Rondom dit gebied heeft Heerenveen zich uitgebreid. De wijken zoals de gemeente die nu onderscheidt zijn gebaseerd op de door burgers ervaren grenzen. In de jaren tachtig werden gemiddeld ruim 250 woningen per

jaar gebouwd. In de tweede helft van de jaren tachtig liep dat aantal op tot meer dan 300 woningen. Hierdoor ontstonden nieuwe wijken in Heerenveen.

“De wijk De Akkers heeft zijn naam gekregen op 19 maart 1962, bij raadsbesluit. De aanleg van de hoofdstraten is voltooid in 1963. De andere straten werden in 1964 opgeleverd. Vermoedelijk behoorde deze wijk enkele eeuwen geleden tot de zogenaamde Commmanderijakkers. De straten, lanen en wegen zijn genoemd naar bekende vakantieoordens in Nederland. De wijk Ten Woude was een recreatiepark aangelegd in 1968/69. Door de aanleg van de woonwijk is van het recreatiepark weinig overgebleven. Het natuurbad en de korfbalvelden zijn verdwenen. De straat die in het woonpark Ten Woude lag, kreeg in 1991 de naam Woudsingel. Het woningbestand van Ten Woude ligt op 361.”⁴ De woningvoorraad in heel Heerenveen is 12.550 (bijlage 2).

4.1 Wonen en welzijn

Het Noorden van Heerenveen bestaat eigenlijk uit drie delen. Deze deling komt voort uit een drietal barrières, namelijk de Haskeruitgang, de spoorlijn en de Heerensloot. Deze drie barrières lopen dwars door het Noorden. In de beleving van de bewoners bestaat daarom niet het Noorden als geheel, maar zijn er afzonderlijke buurten: Nijehaske, de Florabuurt (hier wonen de meeste mensen) en de Heerenwal. De verschillende buurtverenigingen spelen in op de buurtbeleving van de inwoners.

Het hele Noorden van Heerenveen wordt gekenmerkt door laagbouw uit begin 19e eeuw; herenhuizen en brede straten. Vrijstaande bungalows, twee-onder-éénkapwoningen en eengezinswoningen bepalen voor het grootste gedeelte (82%) het aanzien van deze wijk. Daartussen is een klein aantal maisonnettes gebouwd. Deze huizen zijn voor het merendeel koopwoningen. De rest zijn huurwoningen (bijlage 1). Marc Jense, wijkcoördinator: “In deze wijk is veel aandacht besteed aan groen en het geeft de wijk een vriendelijk aanzien. Behalve dure koopwoningen met een lage mutatiegraad kent de wijk ook een straat met goedkope huurwoningen, de Rozenstraat. De mutatiegraad in deze straat ligt boven het gemiddelde.”

In het Centrum en het Midden zien we een wat ander straatbeeld. Naast eengezinswoningen is er ook een groot aantal flats met minder dan vijf verdiepingen gebouwd. Vrijstaande bungalows en twee-onder-éénkapwoningen zijn in deze buurt nauwelijks aanwezig. De mooie oude panden die in het Centrum stonden zijn in de jaren zeventig tegen de vlakte gegaan. Vernieuwen was het credo in die tijd. Het oude centrum is dan ook voor een groot deel verloren gegaan. Het woningbestand in deze wijk bestaat voor het grootste gedeelte uit huurwoningen en slechts een klein gedeelte zijn koopwoningen (bijlage 1). De beide wijken hebben de afgelopen jaren een grondige opknappbeurt ondergaan. De flats zijn gerenoveerd, de huurwoningen opnieuw geschilderd en gemeentetuinen schoongemaakt. De gemeente luistert naar de wensen van de bevolking en in overleg met hen worden er activiteiten opgestart. Alle betrokkenen van deze opknappactie zijn tot nu toe zeer enthousiast over het hele proces en het uiteindelijke resultaat. De mutatiegraad in beide wijken is erg laag.

Voor De Akkers en Ten Woude zien we een gevarieerd woninglandschap; Van twee-onder-éénkap woningen en vrijstaande bungalows tot flatgebouwen boven de vier verdiepingen. Daartussen zijn eengezinswoningen gebouwd. Net als bij het Centrum en het Midden, zijn de woningen voornamelijk huurwoningen (bijlage 1). Ten Woude is een nieuwe wijk met voornamelijk grote en dure huizen (laagbouw). In De Akkers zien we zowel laag als hoogbouw. De huizen in de laatst genoemde wijk dateren uit de jaren zestig en zeventig.

Over de binding van de inwoners met de gemeente Heerenveen kan eigenlijk maar één ding gezegd worden, namelijk dat het overgrote deel van de inwoners van Heerenveen het prettig wonen vindt

in deze voormalige veenkolonie. Klein, overzichtelijk, landelijk en toch van alle gemakken voorzien.

Tabel 4.1 Soort woning in percentages per wijk ^a

	Noorden	Midden	De Akkers
Vrijstaande bungalows	51	11	29
Twee-onder-één-kapwoningen	14	7	10
Eengezinswoningen in rij	17	43	44
Flats of bovenwoning	14	37	15
Anders	4	2	2

^a Heerenveen-Noord (inclusief het meest noordelijke deel van het centrum), Heerenveen-Midden (inclusief Centrum) en Heerenveen-De Akkers (inclusief Ten Woude).

Bron: Gemeente Heerenveen, afd. Bestuurs- en managementadviesing, 1996.

De thuissituatie van de inwoners van de bestudeerde wijken laten een eenduidig beeld zien. De wijken Noord, Midden, Centrum, De Akkers en Ten Woude worden voornamelijk gekenmerkt door ouderen en gezinnen met ouderen kinderen. Jongeren en gezinnen met jonge kinderen vormen slechts een klein gedeelte van de totale populatie in de bestudeerde wijken. In de hele gemeente Heerenveen bestaat 58% van alle huishoudens uit gezinnen met kinderen (bijlage 2). De totale gezinsgrootte in heel Heerenveen ligt op drie (bijlage 2).

Het percentage allochtonen van de bestudeerde wijken is in het Noorden het laagst (1,3%), gevolgd door De Akkers en Ten Woude en tenslotte het Centrum en het Midden (bijlage 2). Voor Heerenveen totaal ligt dit percentage op 3% (bijlage 2). Over het geheel gezien kan gezegd worden dat er slechts een klein gedeelte van de bevolking van buitenlandse afkomst is.

Tabel 4.2 Gezinsituatie in percentages per wijk^a

	Noorden	Midden	De Akkers
Alleenstaand	10	28	10
Alleen met kinderen	2	2	2
Gehuwd /samenwonend zonder inwonende kinderen	60	45	63
Gehuwd/samenwonend met inwonende kinderen	22	18	19
Bij ouder(s)/verzorger(s)	5	6	7
Anders	1	1	-

^a Heerenveen-Noord (inclusief het meest noordelijke deel van het Centrum), Heerenveen-Midden (inclusief Centrum) en Heerenveen-De Akkers (inclusief Ten Woude).

Bron: Gemeente Heerenveen, afd. Bestuurs- en managementadviesing, 1996.

4.2 Opleidingsniveau en inkomen

Ook het opleidingsniveau van de inwoners in de verschillende wijken vertoont een eenduidig beeld. Het merendeel van de heeft een laag opleidingsniveau.

Tabel 4.3 Opleidingsniveau in percentages per wijk^a

	Noorden	Midden	De Akkers
Wetenschappelijk onderwijs	2	2	-
Hoger beroepsonderwijs	18	14	17
Middelbaar beroepsonderwijs	8	14	28
Hoger algemeen voortgezet onderwijs	11	5	7
Lager en middelbaar algemeen voortgezet onderwijs	28	16	10
Lager beroepsonderwijs	23	35	28
Lager onderwijs	10	11	9
Geen	-	2	2

^a Heerenveen-Noord (inclusief het meest noordelijke deel van het Centrum), Heerenveen-Midden (inclusief Centrum) en Heerenveen-De Akkers (inclusief Ten Woude).

Bron: Gemeente Heerenveen, afd. Bestuurs- en managementadvisering 1996.

Het aantal mensen dat een universitaire c.q. HBO-opleiding heeft gevolgd is zeer gering. Mensen met een academische opleiding zijn in Ten Woude en de Akkers zelfs afwezig. In Noord wonen geen mensen die geen onderwijs genoten hebben.

Het Noorden telt het hoogste percentage huishoudens dat een netto besteedbaar inkomen heeft tussen de fl 3.300,- en fl 5.299,-, namelijk 33%. Deze inkomenscategorie is in het Midden en De Akkers beduidend minder vertegenwoordigd. Het percentage huishoudens dat een inkomen geniet, lager dan fl 1.349,- is het hoogst in Heerenveen Midden (15%) en het laagst (8%) in Noord. De wijk De Akkers scoort op geen enkele categorie het hoogst of het laagst.

Tabel 4.4 Netto inkomen, met eventuele partner samen, exclusief kinderen in procenten^a

	Noorden	Midden	De Akkers
f 0 - f 1.349	8	15	11
f 1.350 - f 1.799	6	14	11
f 1.800 - f 2.649	21	33	21
f 2.650 - f 3.299	18	11	21
f 3.300 - f 5.299	33	23	26
f 5.300 o f meer	14	4	11

^a Heerenveen-Noord (inclusief het meest noordelijke deel van het Centrum), Heerenveen-Midden (inclusief Centrum) en Heerenveen-De Akkers (inclusief Ten Woude).

Bron: Gemeente Heerenveen, afd. Bestuurs- en managementadvisering 1996.

Het aantal huishoudens met een laag inkomen ligt voor de totale gemeente Heerenveen op 43%. Het percentage inkomensontvangers dat een hoog inkomen geniet is aanzienlijk lager, namelijk 18%. Het gemiddeld besteedbaar inkomen per inwoner is 18.650 gulden.

Het welstandsniveau ligt voor 40% op het gemiddeld niveau (zie bijlage 1). Met een kleine uitschieter naar boven in De Akkers, Ten Woude en het Noorden en een kleine uitschieter naar beneden in het Centrum en het Midden.

4.3 Arbeidssituatie

Het traditionele gezin (waar één persoon kostwinner is) overweegt in de bestudeerde wijken van Heerenveen. Het merendeel van de huishoudens geniet één inkomen. In De Akkers is het percentage huishoudens dat meer inkomens geniet het grootst. Uit onderzoek van Geo Marktprofiel blijkt dat de groep gepensioneerden in het Noorden het grootst is. Tweeverdieners zijn voornamelijk te vinden in De Akkers en het Noorden. In het Midden is deze groep het kleinst. Opvallend is het hoge percentage niet actieven in Heerenveen, namelijk 25% van de beroepsbevolking (bijlage 2). Begin jaren negentig heeft er een sterke stijging van de

werkeloosheid in Heerenveen plaatsgehad. Deze stijging werd mede veroorzaakt door het feit dat Heerenveen nog steeds nieuwe bedrijven aantrekt: partners van nieuwe werknemers laten zich dan als nieuwe werkzoekenden inschrijven.

Tabel 4.5 Aantal inkomens in percentages^a

	Noord	Midden	De Akkers
één inkomen	59	63	49
meer inkomens	38	31	47
geen inkomen	3	6	4

^a Heerenveen-Noord (inclusief het meest noordelijke deel van het Centrum), Heerenveen-Midden (inclusief Centrum) en Heerenveen-De Akkers (inclusief Ten Woude).

Bron: Gemeente Heerenveen, afd. Bestuurs- en management 1996.

4.4 Criminaliteit

De criminaliteit in Heerenveen maar ook in de wijken afzonderlijk is laag te noemen. Zware criminaliteit is volgens de politie Heerenveen zelfs afwezig. Toch zijn er wel enkele aandachtspunten binnen het korps. Er is een aantal 'hang'groepen, jongeren die zich in groepjes ophouden, te vinden in het Centrum en Midden van de stad en in De Akkers. Bewoners van deze wijken ervaren deze situatie als onveilig. Deze groep jongeren, tussen de 12 en 18 jaar, zorgt voor een toename van kleine criminaliteit: vernielingen, fietsdiefstallen en heling. Voor de bestaande situatie is de insteek van de politie "Hoe kunnen mensen samen leven". In de praktijk betekent dit dat de politie meer de wijk ingaat en luistert naar de mensen in de straat, om de afstand tussen de burger en politie te verkleinen. In samenwerking met de basisscholen is de politie een project "Nee, echt niet" gestart. Dit project is gericht op leerlingen van de basisscholen. De aandachtspunten in dit project zijn vernieling, diefstal en heling en verslaving. De kinderen wordt geleerd om processen te herkennen die aanzet geven tot bijvoorbeeld vernieling en hen wordt geleerd om 'nee' te zeggen.

Hoofdagent Brugge, wijkcoördinator Ten Woude en de Akkers: "Ik zie steeds meer dat ouders minder sociaal betrokken zijn bij hun kinderen. De jongens worden afgezet bij het voetbalveld en de ouders gaan boodschappen doen. Het aantal ouders dat langs het voetbalveld staat om de kinderen aan te moedigen neemt naar mijn idee verontrustend af. De sociale controle vermindert hierdoor. Het gevolg is dat kinderen meer mogelijkheden hebben om kattenkwaad uit te halen. Deze ontwikkeling kan kwalijke gevolgen hebben voor hen maar ook voor de omgeving. Wij moeten met z'n allen zorgen dat dit geen tendens wordt."

Tabel 4.6 Zichtbare gevolgen van vandalisme in de buurt in percentages^a

	Noord	Midden	De Akkers
Heel vaak	7	6	-
Vaak	8	18	9
Af en toe	45	46	55
Zelden	27	18	29
Nooit	13	11	7

^a Heerenveen-Noord (inclusief het meest noordelijke deel van het Centrum), Heerenveen-Midden (inclusief Centrum) en Heerenveen-De Akkers (inclusief Ten Woude).

Bron: Gemeente Heerenveen, afd. Bestuurs en Managementadvisering 1996.

4.5 Voorzieningen

De basisvoorzieningen in de wijk De Akkers zijn goed te noemen. Er is een klein winkelcentrum waar een winkel voor (dagelijkse) levensmiddelen aanwezig is. Daarnaast zijn er verschillende

basisscholen en één middelbare school in De Akkers. Ook is er een groot aantal sportverenigingen in dit gedeelte van Heerenveen gehuisvest. Het wereldbekende Thialfstadion ligt in deze wijk. Het voorzieningenniveau in de wijk Ten Woude is erg slecht. Er zijn geen winkels en scholen aanwezig. Ten Woude is wel in het bezit van een tennispark. Net als in De Akkers, zijn alle wenselijke voorzieningen aanwezig in het Noorden, Midden en Centrum. Deze wijken hebben een verzorgingsfunctie voor de andere wijken. Ook zijn er een aantal kerken aanwezig in de verschillende wijken. Het openbaar vervoer is in alle bestudeerde wijken goed te noemen en de mensen ervaren dit ook als zodanig.

4.6 Het sociale leven

Het verenigingsleven leeft slechts bij een klein deel van de inwoners in Heerenveen. Toch bestaat bij sommige mensen de indruk, dat het tegendeel waar is. Marc Jense, wijkcoördinator Noord Heerenveen: “Ik heb het idee dat er in Noord een sterke buurtvereniging bestaat. De mensen organiseren veel zelf en de participatiegraad is hoog. Sportactiviteiten, kaartavonden, brei- en biljartclubs en nog veel meer staan met regelmaat van de klok op de activiteitenkalender.” De heer Piso, secretaris van de buurtvereniging ‘Mei einoar ien’: “Onze buurtvereniging telt zo’n twee honderd leden en zeven bestuursleden. Iedere maand organiseren wij een activiteit. Dat kan eigenlijk van alles zijn; een feestavond, een bowlingavond, een wintercircus voor de kinderen. Wij hebben zelf geen buurthuis maar maken gebruik van de zaal achter de hervormde kerk in onze wijk. Wanneer we activiteiten organiseren houden we het voetbalprogramma van SC Heerenveen erbij. Veel mensen in Heerenveen hebben een seizoenkaart en als ze moeten kiezen tussen een voetbalwedstrijd of een activiteit van de buurtvereniging dan is de keuze niet moeilijk. Het is eigenlijk over het algemeen al moeilijk om mensen enthousiast te maken voor bepaalde activiteiten. Zelf heb ik niet de indruk dat de mensen in Noord erg actief zijn binnen het verenigingsleven. Of dat nu is bij een sportvereniging of een andere vereniging.” De animo voor het verenigingsleven mag dan niet groot zijn, de hervormde kerk bespeurt deze tendens niet. “De kerk speelt zeker wel een rol in het Noorden van Heerenveen, alleen is dit niet bijzonder zichtbaar op wijkniveau. Wanneer bijvoorbeeld buurtverenigingen of middenstandsverenigingen activiteiten organiseren vergeten ze vaak ons daarbij te betrekken. Wanneer wij dan aan de bel trekken en onze diensten aanbieden wordt dat wel vaak gewaardeerd. Ik heb niet het idee dat de rol van de kerk afneemt, wel dat zij verandert, namelijk meer naar individueel niveau. Ook het verenigingsleven heeft niet plaats op buurtniveau maar meer op regioniveau, bijvoorbeeld de vogelfokvereniging. Bij deze verenigingen zijn veel mensen aangesloten. Wat sportverenigingen betreft, volleybal en badminton zijn de enige sporten waarvan ik de indruk heb dat deze erg in trek zijn bij de mensen. Dat de gemeente denkt dat de verschillende buurtverenigingen sterk georganiseerd zijn kan ik me wel voorstellen. Naar de gemeente toe vormen de mensen wel een blok, maar onderling is dat veel minder”, aldus dominee Wessel. Bij de buurtverenigingen in de andere twee delen van het Noorden is het niet veel anders. De verenigingen draaien op een aantal vrijwilligers, en dan met name vrouwen, en de rest van de bewoners neemt passief deel.

De buurtvereniging in het Midden en het Centrum kent een lage participatiegraad. Secretaris van buurtvereniging ‘De Vijf Vlinders’: “We tellen zo’n 91 gezinnen die lid zijn van onze vereniging (van de 140 gezinnen). Op zich hebben we dus een grote aanhang. Een maal per maand organiseren we een activiteit, dat kan eigenlijk van alles zijn van een fietstocht tot een bingoavond. Alleen de activiteiten van de bewoners zelf is erg laag. Mijn indruk is dat de mensen liever voor de televisie zitten. Een andere mogelijke verklaring is dat er veel allochtonen in deze wijk wonen, die meer verbonden zijn met de moskee in de wijk dan met de buurtvereniging.” Een groep mensen die wel sterk georganiseerd is, zijn de ondernemers. Net als de moskee voor allochtonen speelt de Hervormde Kerk een belangrijke rol in het centrum en het midden van Heerenveen. “Het aantal leden op papier is op dit moment 2350. Dat is toch een behoorlijk aantal. Het kerkbezoek is de laatste jaren wel afgenomen maar blijft thans stabiel. Dé ontmoetingsplaats van de inwoners in deze wijken is de kerk. Wij verhuren zalen aan allerlei verenigingen, zoals koren, studiegroepen. Eigenlijk zijn wij een multi-functioneel centrum. Voor sportverenigingen betreft, denk ik dat schaatsen, tennis, volleybal en zaterdagvoetbal belangrijk zijn”, aldus predikant Huitema. Het Centrum en het Midden kennen net als het Noorden weinig problemen.

Het verenigingsleven in het zuidelijk deel van Heerenveen is ook niet erg bruisend. In de wijken Ten Akkers en Ten Woude zijn geen buurtverenigingen en van een buurtcentrum is dus ook geen sprake. Dominee Hoekstra: “In dit gedeelte van Heerenveen wonen veel mensen uit het westen van het land en veel Vutters van elders. Deze categorie wil zich niet of nauwelijks bemoeien met de

kerk, het verenigingsleven of de dorpsgemeenschap. Het Plaatselijk Belang Oranjewoud daarentegen is erg actief. Zij zet zich in om de eigen identiteit van Heerenveen Zuid terug te krijgen met de daarbij behorende naam 'Schoterland'. Zij wil voorkomen dat dit gedeelte opgeslokt wordt door het centrum.”

De vrouwenorganisatie Christelijke Plattelandsvrouwen is een actieve organisatie binnen Heerenveen. Mevrouw Mulder, secretaris: “Wij hebben op dit moment zo'n 58 leden en dat is best veel. Maar helaas neemt het ledenaantal steeds meer af. Aan de ene kant is er sprake van een natuurlijk verloop en aan de andere kant komen er geen jonge nieuwe leden bij. De gemiddelde leeftijd bij ons ligt op vijftig jaar. Ik heb de indruk dat jonge vrouwen liever gaan sporten in hun schaarse vrije tijd dan dat ze zich aansluiten bij een vrouwenvereniging. Wij komen één keer per maand bij elkaar en in totaal acht keer per jaar. We organiseren thema-avonden (waarbij politie, een dominee of een arts worden uitgenodigd) maar ook zang, een boekbespreking of volksdansen. Wat we niet organiseren zijn bingo-avonden. De saamhorigheid onder de leden is erg groot en dat maakt dat het ook zo leuk is.” De vrouwenvereniging 'Fok' Heerenveen heeft misschien minder leden maar is zeker niet minder hecht. Mevrouw Piek: “Onze vereniging bestaat volgend jaar 55 jaar en een aantal van onze leden is zolang ook al lid. We hebben op dit moment 28 leden die allen boven de 65 jaar zijn. We hebben zelfs vrouwen erbij die al negentig jaar zijn. Je kunt dus best zeggen dat we met z'n allen oud zijn geworden. Elke twee weken, op woensdagmiddag, komen we bij elkaar in het zaaltje achter de Hervormde Kerk. Bingo's, dialezing, boekbespreking, Kerstavond en een Paasmaaltijd zijn enkele activiteiten die wij zoal organiseren. Er is echter wel één probleem. Doordat de gemiddelde leeftijd vrij hoog is, willen er geen 'jonge' vrouwen lid worden. Maar niet alleen de leeftijd speelt een rol, ik denk ook dat de jonge vrouwen liever gaan sporten en niet meer op zoek zijn naar vrouwenverenigingen.” Uit navraag bij de diverse vrouwenverenigingen blijkt dat het ledenaantal bij vrouwenverenigingen gelijk blijft maar er geen nieuwe aanwas plaatsheeft.

4.7 De politiek

De politiek speelt een kleine rol in de bestudeerde wijken. Het opkomstpercentage bij de gemeenteraadsverkiezingen in 1994 was 69%. De burgers hebben voornamelijk op landelijke partijen gestemd. De indruk bestaat dat mensen zich organiseren rond een bepaald thema en niet volgens een politieke stroming. De gemeentelijke politiek in Heerenveen is sterk aan mensen gebonden. De politieke voorkeur in 1994 van de inwoners van Heerenveen ligt voor 28% bij de PvdA, gevolgd door het CDA (20%). VVD en D66 staan respectievelijk op een derde en vierde plaats. Het opkomstpercentage (1994) in het Noordelijk district en in het district De Akkers ligt rond de 70%. In het Centrum en het Midden ligt duidelijk lager, namelijk 65%. Het CDA en de VVD scoren in Ten Woude en de Akkers hoger dan in de rest van de bestudeerde wijken (bijlage 3).

Het opkomstpercentage in de totale gemeente Heerenveen bij de gemeenteraadsverkiezingen in 1998 lag lager dan in 1994, namelijk op 60%. In het stembedistrict De Akkers bracht 65% van de mensen hun stem uit. De gang naar de stembus von in het stembedistrict Centrum het minst plaats: 55%. Vergeleken met de vorige gemeenteraadsverkiezing is het opkomstpercentage over het algemeen afgenomen. De politieke voorkeur van de inwoners van Heerenveen is ongewijzigd gebleven sinds de vorige verkiezingen.

Tabel 4.7 Gemeenteraadsverkiezingen 1994/1998 in heerenveen, aantal stemmen per partij en opkomst (in %)^a

	Noord		Centrum		De Akkers		Totaal Heerenveen	
	1994	1998	1994	1998	1994	1998	1994	1998
PvdA	14	10	19	13	15	10	28	28
CDA	14	9	13	11	20	13	20	17
VVD	16	10	10	7	29	17	15	16
D66	18	12	12	6	15	18	9	6
Groen Links	16	11	14	11	9	8	-	11
Leefbaar Heerenveen	16	9	14	9	10	8	10	12
Fryske Nasjonale Partij	13	9	10	8	16	9	4	4
GPV	-	9	-	7	-	11	-	5
Totale opkomst	69	64	65	55	70	65	69	60

^a De gemeente Heerenveen heeft de opkomstpercentages in de gemeente ingedeeld naar stemdistricten. De uitslagen van de stemdistricten zijn zodanig bewerkt dat een uitspraak kan worden gedaan op wijkniveau.

Bron: Gemeente Heerenveen, afd. Burgerzaken (1998).

Noten

1. De informatie voor deze introductie is geselecteerd uit de gemeentegids van Heerenveen 1997-1998, inventaris van de archieven der grienterij later gemeente Schoterland (1989) en inventaris van de archieven van de grienterij, vanaf 1851 gemeente Aengwirden 1617-1934 (1993).
2. CBS (1995).
3. Gemeente Heerenveen, Feiten en cijfers, 1996.
4. Politie Heerenveen, 1998.

5 Hoorn

Amsterdam, de hoofdstad van Nederland. Dat is dé plaats in Nederland waar het allemaal gebeurt volgens velen. En misschien is dat ook wel zo, maar dat neemt niet weg dat de hoofdstad niet het ultieme leef- en woongenot hoeft te vertegenwoordigen. Wanneer je met de trein vanuit Amsterdam richting het Noorden reist, passeer je eerst Purmerend. Een zogenaamde slaapstad vlak achter Mokum. De weilanden waar voorheen koeien graasden, en in het voorjaar lammetjes dartelden maken nu plaats voor nieuwe woonwijken. De betonnen huizen worden als lego-blokken in elkaar gezet. Maar hoe noordelijker je komt, hoe landelijker de omgeving wordt. Uit het raam kijkend vanuit de trein neem je de eerste veranderingen al snel na Purmerend waar. De weilanden met de vele sloten daartussen domineren het landschap, alleen al vanuit de trein doet de omgeving vriendelijk aan. Het eindpunt van deze trein is Hoorn. Hoorn is voorzien van een klein station midden in het oude centrum. Prachtige oude gerestaureerde panden gelegen aan de haven van Hoorn.

“De oudste geschiedenis van de stad Hoorn is vastgelegd door stadsarts Dirk Seijlmaker, beter bekend onder zijn Latijnse naam: Velius. In zijn Kroniek van Hoorn geeft hij een goed beeld van het leven in de 17e eeuw en biedt hij ook één van de theorieën over het ontstaan van Hoorn. Velius verhaalt dat in de 13e eeuw Denen, Bremers, en Hamburgers hun koopwaar losten aan het marktplein de Roode Steen. Ze verkochten hun waren aan kooplui op het land of ruilden ze tegen andere goederen. Drie broers uit Hamburg besloten om ter plaatse pakhuizen te bouwen om hun koopwaar te kunnen opslaan. Zo verrezen de eerste drie huizen op de Roode Steen. Spoedig ontstond er een gehucht dat eenvoudig werd aangeduid als ‘hoek’ of op z’n middeleeuws ‘horne’, naar de ligging in een hoek of bocht van de toenmalige dijk. In 1357 kreeg, of beter gezegd kocht Hoorn stadsrechten.

De 16e en 17e eeuw waren voor Hoorn een tijd van welvaart en grote bloei. De stad werd hoofdstad van West-Friesland. Naast handel en scheepvaart werd er de landbouw beoefend. De lakenweverij en de goudsmederij bereikten een hoog niveau. De 18e eeuw was voor Hoorn een periode van uiterlijke welvaart, daarna brak een tijd aan van armoede en verval. Het bruisende leven van de wereldhandelsstad behoorde tot het verleden. Het werd een slapend stadje aan de Zuiderzee. In de 19e eeuw kwam de achteruitgang tot stilstand. Hoorn werd een stad van marktkooplieden en winkeliers; het ging zich toeleggen op de handel in zuivelproducten en landbouwzaden. Na de Tweede Wereldoorlog brak voor Hoorn een nieuwe periode van bloei aan. Het in de 19e eeuw verstilde stadje werd opnieuw het dynamische hart van West-Friesland, van een bloeiende tuinbouwcultuur. Van oudsher vervult Hoorn ook op andere gebieden de centrumfunctie voor geheel West-Friesland. De goede verkeersverbindingen en de groei van de bevolking zorgden ervoor, dat bijvoorbeeld de handel en industrie zich goed ontwikkelden.”¹

In de jaren zeventig kreeg Hoorn de opdracht om het overvolle Amsterdam te ontlasten en werd groeikern. Nieuwe woonwijken werden gebouwd en Amsterdammers werden Hoornaren. In 1970 telde Hoorn nog geen 18.500 inwoners. In 1997 is dat opgelopen tot 62.321 inwoners.

De gemeente Hoorn telt tien wijken: Binnenstad, Venelaankwartier, Hoorn-Noord, Grote Waal, Risdam Zuid, Risdam Noord, Zwaag, Blokker, Kersenboogaard en Nieuwe Steen.

De wijken Risdam-Zuid en Nieuwe Steen tellen samen 10.500 inwoners. Van deze twee aangrenzende wijken wordt een sociale kaart gemaakt: een overzicht van het opleidingsniveau, wonen, eigendom, gezinsfase, welstand, allochtonen, arbeidsparticipatie, sociale leven en voorzieningen.

5.1 Wonen en welzijn

In de jaren zeventi werd Hoorn zoals gezegd een groeikern om Amsterdam te ontlasten. Weilanden met grazende koeien en boomgaarden met fruit maakten plaats voor woningen en kantoorcomplexen. De wijk 'De Risdam' werd in sneltreinvaart gebouwd om de toekomstige Hoornaren van een huis te voorzien. Deze nieuwbouwwijk moest veel jonge gezinnen aantrekken. Wat ook lukte. Een naoorlogse wijk, waar eengezinswoningen in een rij het straatbeeld bepalen. Je ziet duidelijk dat 'groen' en 'kindvriendelijk' sleutelwoorden waren in het ontwerp van de architect. Woonerven waar de auto's niet harder dan dertig kilometer per uur mogen rijden, snelgroeiers om de wijk in een aantal jaren een gezellige en groene aanblik te geven en grasveldjes waar zandbakken, klimrekken, glijbanen en schommels staan om de vele kinderen speelmogelijkheden te bieden. De wijken zijn iets minder groot dan de wijken uit de zeer verstedelijkte gemeenten, namelijk rond de zeven duizend inwoners. Eind jaren tachtig werd de wijk 'Nieuwe Steen' gebouwd. Vrijstaande villa's en bungalows bepalen het straatbeeld in de wijk. Tevens zijn er veel twee-onder-één-kap-woningen gebouwd. Deze buurt, met zo'n 1600 inwoners, doet zelfs een beetje Amerikaans aan. Brede straten waar grote villa's aan gelegen zijn, die zowel voor als achter grote tuinen laten zien. Ook de oprijlanen voor de huizen passen volledig in het beeld van deze wijk. Op architectonisch gebied is Nieuwe Steen vooruitstrevend te noemen; huizen met verschillende kleuren en vormen zorgen voor een vrolijk en afwisselend beeld.

Aan het begin van deze wijk is een aantal kantoren gebouwd, zoals het nieuwe Politiebureau, De Belastingdienst en het nieuwe Gemeentehuis.

Het straatbeeld in Risdam-Zuid wordt voor het grootste gedeelte (79%) bepaald door mensen in een eengezinswoning in een rij. Slechts een klein gedeelte van de huishoudens (21%) woont in een flat met minder dan vijf verdiepingen. Het overige deel van de bevolking woont in een maisonnette of bejaardenwoning. De woningen bestaan, volgens de gemeente, voor meer dan de helft (53%) uit koopwoningen. De indruk van de bewoners ligt iets onder het gemiddelde, namelijk 46% (zie bijlage 1). In diezelfde wijken zijn ook veel huurwoningen te vinden (47%), volgens de gemeente. In de perceptie van de bewoners ligt dat lager, namelijk 38%. Het beeld van de wijk is divers; er zijn buurten waar alleen koopwoningen zijn maar er zijn ook gedeeltes waar alleen huurwoningen staan. Daarnaast zijn er ook gecombineerde buurten (huur en koop). Door deze mengeling van huizen ademt de wijk een verzorgde en gezellige sfeer uit. De bewoners zijn over hun woonlocatie zeer tevreden en blijven lang op hun huisadres wonen. De binding met de wijk is groot. Toch zijn er zogenaamde 'doorgaanstraten' te vinden; straten met lage huren en een lage sociale controle. Zodra de bewoners van deze huizen de mogelijkheid hebben om naar een duurder huis te verhuizen, laten ze deze kans niet onbenut. In de duurdere huurwoningen is de sociale controle ook groter en de mensen ervaren dit als positief. Om de huizen met de lagere huren aantrekkelijker te maken, heeft de woningbouwvereniging deze te koop aangeboden. Echter de animo om over te gaan tot deze aankoop is niet erg groot. Als reden wordt opgegeven dat de woningbouwvereniging de huizen op basis van de vrije verkoopwaarde wil verkopen en niet tegen een reduceerde prijs.

De woningen in Nieuwe Steen zijn allemaal koopwoningen. De bewoners zijn zeer tevreden en hebben veel binding met de buurt.

Tabel 5.1 Soort woning in Risdam Zuid/Nieuwe Steen in procenten^a

Laagbouw	79
Hoogbouw	21

^a Onder laagbouw vallen vrijstaande bungalows, twee -onder-één-kapwoningen en eengezinswoningen; onder hoogbouw vallen flats in gebouw >5 verdiepingen en etagewoningen/maisonnettes.

Bron: Gemeente Hoorn, per 1-1-1997.

Tabel 5.2 Eigendom woningen in Risdam Zuid/Nieuwe Steen in procenten

Huurwoningen	47
Koopwoningen	53

Bron: Gemeente Hoorn, per 1-1-1997.

Volgens de perceptie van de bewoners worden de wijken Risdam-Zuid en Nieuwe Steen voornamelijk gekenmerkt door gezinnen met kinderen, die 69% van de populatie vormen. De ouderen zijn voor 13% aanwezig in de twee wijken. Jongeren zijn met 5 sterk ondervertegenwoordigd. Bij het overige deel van de huishoudens zijn de kinderen het huis uit (zie bijlage 1). Het percentage allochtonen is 3% (zie bijlage 2).

De gemeente Hoorn laat in haar leeftijdsopbouw en naar burgerlijke staat zien dat gehuwden tussen 25 en 74 jaar de grootste groep vormen in Risdam Zuid. In Nieuwe Steen ligt bij de leeftijdsopbouw van gehuwden het accent voornamelijk tussen 30-34 en 50-54 jaar. Het aantal mensen dat gescheiden is of de weduwstaat heeft is in deze wijk bijna nihil. Deze categorie mensen is in Risdam Zuid wel aanwezig, dat geldt zeker voor gescheidenen.

Tabel 5.3 Bevolking onderscheiden per leeftijdsgroep (gehuwd), in absolute getallen

Leeftijdsgroep gehuwd	Risdam Zuid	Nieuwe Steen	Totale bevolking Hoorn
25-29	141	23	59
30-34	317	135	156
35-39	433	146	168
40-44	585	178	196
45-49	834	170	188
50-54	657	79	84
55-59	414	20	25
60-64	305	22	26
65-69	208	4	7
70-74	156	4	7

Bron: Gemeente Hoorn, per 1-1-1996.

5.2 Opleidingsniveau en inkomen

Het aandeel mensen dat een lage opleiding heeft genoten in Risdam Zuid en Nieuwe Steen is minder dan gemiddeld. Een hoge en middelbare opleiding heeft een gemiddeld aantal mensen genoten (zie bijlage 1).² Voor de hele gemeente Hoorn geldt dat de groep mensen die een LBO, LAVO/MAVO opleiding heeft gevolgd het grootst is.

Tabel 5.4 Bevolking Hoorn (15-64 jaar) naar hoogst voltooide opleiding in procenten

Geen	1
Lager Onderwijs	10
LBO	24
LAVO/MAVO	23
MBO	15
HAVO/VWO	10
HBO/WO	10
Volgt opleiding	7

Bron: Gemeente Hoorn, per 1-1 1995.

Het inkomen is meer verschillend. Volgens de perceptie van de burgers heeft meer dan de helft van de huishoudens een inkomen dat ligt tussen modaal en twee keer modaal (66%). De overige huishoudens, volgens de bewoners, genieten een inkomen dat ligt tussen modaal en het minimum inkomen. In Nieuwe Steen wonen geen mensen die een minimuminkomen hebben.

Het CBS (1994) heeft onderzoek gedaan naar de inkomensverdeling onder de bevolking per wijk in de gemeente Hoorn. Het CBS heeft daarbij drie categorieën onderscheiden. Laag inkomen: minder dan 36.665 gulden, midden inkomen: 36.665 tot 64.690, hoog inkomen: 64.690 gulden en meer. Daaruit blijkt dat in Risdam-Zuid het merendeel van de huishoudens een midden inkomen geniet. In de wijk Nieuwe Steen heeft het merendeel een hoog inkomen. Geen enkel huishouden in deze nieuwe buurt valt in de categorie 'laag inkomen'.

Tabel 5.5 Inkomensverdeling van huishoudens per wijk in procenten

	Risdam Zuid	Nieuwe Steen
Laag inkomen	33	-
Midden inkomen	40	49
Hoog inkomen	27	51

Bron: CBS, 1994.

De cijfers van het CBS (1995) laten zien dat het gemiddeld besteedbaar inkomen per inwoner in de wijk Risdam-Zuid ligt op 20.500 gulden. In de wijk Nieuwe Steen ligt dit inkomen iets lager, namelijk 20.050, hetaan te maken heeft met de gemiddelde gezinsgrootte. De gemiddelde gezinsgrootte is in Risdam-Zuid drie personen, voor Nieuwe Steen vier personen (bijlage 2). Het percentage inkomensontvangers met een hoog inkomen is in Nieuwe Steen aanzienlijk groter dan in Risdam Zuid: 41% tegen 25%. De inkomensontvangers met een laag inkomen zijn meer aanwezig in Risdam Zuid (39%), dan in Nieuwe Steen (29%).

Het welstandsniveau van de inwoners van de wijken Risdam Zuid en Nieuwe Steen ligt voor 37% boven het gemiddelde van geheel Nederland. Het overige deel van de bevolking (respectievelijk 32% en 24%) bevindt zich tussen een gemiddeld en laag welstandsniveau (zie bijlage 1).

5.3 Arbeidssituatie

Het traditionele gezin domineert in Risdam-Zuid en Nieuwe Steen. De huishoudens in beide wijken bestaan voor het grootste gedeelte uit traditionele gezinnen; waarbij één persoon kostwinner is. De zogenaamde tweeverdieners en gepensioneerden vertegenwoordigen beide 1/5 van het totaal aantal huishoudens in de bestudeerde wijken. 3% van de bevolking heeft geen vaste baan (zie bijlage1). Het betreft veronderstellingen van de burgers, maar ze komen komt goed

overeen met de cijfers van het CBS. Uit onderzoek van het CBS blijkt dat het percentage niet actieven in Risdam Zuid beduidend hoger ligt dan in Nieuwe Steen (resp. 19 en 8%) (bijlage 2).

5.4 Criminaliteit

De criminaliteit in de twee wijken is minimaal. De wijken kennen geen hanggroepen waardoor er geen sprake is van een dreiging van geweld. Risdam-Zuid heeft wel te maken met bewonersoverlast. De huizen in deze wijk zijn dicht op elkaar gebouwd en de auto's die niet in de garage staan maar buiten, tasten de leefbaarheid aan. Ook is er regelmatig sprake van burenruzies, of dit een gevolg is van een hoge bevolkingsdichtheid is moeilijk te zeggen. De bewoners van Risdam-Zuid wenden zich met problemen tot de wijkagent of de woningbouwvereniging. Problemen zoals in Risdam-Zuid zijn in Nieuwe Steen niet of nauwelijks aanwezig. Verloedering is een begrip waar in Nieuwe Steen geen sprake van is, maar in Risdam-Zuid wel, zij het in beperkte mate: kapotte bushokjes, graffiti op de muren, rommel op straat en slecht onderhouden huurhuizen. De gemeente heeft in samenwerking met de bewoners een project opgestart om de tuinen te verbeteren, de huizen te schilderen en schoonmaakacties te houden. De buurtbewoners hebben grote invloed op wat er als eerste veranderd moet worden in de wijk. Dit preventieve project verloopt erg goed.

5.5 Voorzieningen

De voorzieningen in Risdam-Zuid zijn goed te noemen. Basisscholen, winkels voor (dagelijkse) levensmiddelen, buurtcentra en openbaar vervoer zijn volop aanwezig, net als een groot sportpark. In Nieuwe Steen ontbreken een aantal voorzieningen, die wellicht wel wenselijk zijn. Basisscholen zijn in deze wijk niet aanwezig, de kinderen moeten dus uitwijken naar een school in een aangrenzende wijk. Daarentegen kent Nieuwe Steen wel twee middelbare scholen. Ook winkels zijn er niet in deze buurt. Voor boodschappen zijn de bewoners wederom aangewezen op voorzieningen in naburige wijken. Openbaar vervoer is wel voldoende aanwezig.

Aan de rand van Nieuwe Steen zijn volop kantoren en bedrijven in aanbouw of net opgeleverd. Verschillende kantoorvilla's, de belastingdienst en het politiebureau zijn gevestigd in dit jonge gedeelte van Hoorn. Zelfs het stadhuis is verplaatst van het plein in het oude centrum naar Nieuwe Steen. De reden voor deze verhuizing is dat de gemeente de afgelopen jaren zo uitgebreid is dat de oude huisvesting niet meer voldeed en de gemeente op zoek was naar een nieuwe locatie. Deze werd gevonden in Nieuwe Steen.

5.6 Het sociale leven

Het sociale leven in Hoorn en dan specifiek in de wijken Risdam Zuid en Nieuwe Steen staat laag op de prioriteitenlijst van de bewoners. Vooral Nieuwe Steen wordt gekenmerkt door huishoudens waar beide partners buitenshuis werken en waar nog weinig tijd overblijft voor andere activiteiten. Wat wel wordt aangeduid als buurtbeleving is in deze wijk nauwelijks aanwezig. Voor Risdam Zuid is dit meer het geval. In deze wijk zijn meer huishoudens waar één van beide partners buitenshuis werkt. Dominee Pronk van de Hervormde Kerk: "Ik heb veel meer het idee dat de mensen, en dan met name de inwoners van Nieuwe Steen, binding met hun huis hebben dan met de buurt". In zijn eigen parochie ziet Pronk niet alleen het ledenaantal binnen zijn kerk dalen maar ook het ontplooiën van activiteiten binnen de kerk. "Het karakter van wijk brengt dit met zich mee. Veel mensen hebben hun werkkring elders, zijn twee verdieners en hebben 's avonds

geen zin meer om allerlei activiteiten te ondernemen. De wijk, en dan met name Nieuwe Steen, is geen samenlevingseenheid maar heeft een heel individualistisch karakter. Dat maakt het ook moeilijk om een kader te vormen uit de mensen”, aldus de predikant. Het enige waar nog wel animo voor is volgens hem, zijn de sportverenigingen. Pronk: “Vooral tennis, volleybal en American Football zijn populair onder de wijkbewoners. Ik denk dat mensen zoiets hebben van dat is gezond voor mij lichaam, dus daar moet ik wat tijd in steken.” In Hoorn is de religieuze stroming die domineert het katholieke geloof. De parochie Risdam, waar ook Nieuwe Steen onder valt, telt zo’n twee honderd vrijwilligers. Deze parochie heeft een ledenaantal van 1600 gezinnen, ongeveer 2/3 van het totaal aantal gezinnen. Het aantal geregistreerde leden loopt iets terug. De tendens in heel Hoorn laat zien dat mensen die wel gedoopt zijn maar daar verder niets aan doen, zich laten uitschrijven. Mevrouw Katers, werkzaam op het secretariaat van de parochie: “Ondanks de daling van het aantal leden zien wij binnen de parochie wel dat de mensen die betrokken zijn bij de kerk ook daadwerkelijk actief willen zijn binnen de kerk. En dan heb ik het niet over het kerkbezoek. Het kerkbezoek is weer gestabiliseerd. Het kerkkoor is een belangrijke activiteit van voornamelijk vrouwen. Bij de mannen zijn meer de sportverenigingen meer in trek.” Volgens Katers is het Cultureel Centrum ‘de Huesmolen’ een belangrijke ontmoetingsplaats van mensen. “Daar worden veel activiteiten georganiseerd zoals volksdansen, kunstexposities en daar is ook de bibliotheek gevestigd.”

Naast de kerk spelen vrouwenorganisaties een rol in de beide wijken. Het katholieke Vrouwengilde in Hoorn heeft te kampen met een dalend ledenaantal. Mevrouw van Dulmen, secretaris: “Leden onder de veertig jaar hebben we helemaal niet. Het is al erg moeilijk om nieuwe aanwas te krijgen, laat staan jonge leden. Er is nog wel een aantal leden die in Risdam-Zuid wonen maar in Nieuwe Steen zijn ze niet te vinden. Over het geheel genomen daalt het aantal leden bij de verschillende vrouwenverenigingen. Een belangrijke oorzaak is naar mijn mening dat veel vrouwen met een gezin buitenshuis werken en daarnaast weinig behoefte hebben aan contacten daarbuiten.”

Hoorn kent ook een vereniging voor vrouwen met een academische of HBO-opleiding. Deze vereniging telt tien leden in de totale gemeente Hoorn, waarvan meer dan de helft in de wijk Nieuwe Steen woont. Deze vrouwen komen drie maal per jaar bijeen. Dat kan bij iemand thuis zijn, in een restaurant of in een museum. Dallinga, lid van deze vereniging: “Op zich zijn we niet zo heel actief, maar wanneer we dat wel zijn dan is het ook echt de moeite waard. Iedereen van ons heeft een baan en een gezin dus veel meer tijd voor een vereniging zit er voor de meeste van ons niet in.”

De afdeling Hoorn van de FNV is weinig actief. De voorzitter, Kees Valentijn: “De FNV bestaat uit bonden en die zijn in Hoorn niet erg actief. Ook het ledenaantal loopt erg terug. De leden die er zijn zitten voornamelijk in het centrum van Hoorn. De ervaring leert dat er in Risdam Zuid eerder leden te vinden zijn dan in Nieuwe Steen. Rijsdam Zuid is meer een arbeiderswijk, daar zijn veel meer huurwoningen te vinden.” Valentijn, geboren en getogen in Hoorn, denkt dat in Risdam Zuid vooral voetbal en atletiek erg populair zijn en in Nieuwe Steen hockey en korfbal boven aan de lijst van sportverenigingen staan. “Mensen willen wel veel, maar met zo weinig mogelijk moeite. In Nieuwe Steen is een sportcomplex waar deze twee verenigingen aanwezig zijn en datzelfde geldt voor Rijsdam Zuid.” Radio Hoorn is een organisatie waar een groot aantal vrijwilligers actief zijn. Naast de sportkantines is volgens Valentijn vooral het wijkcentrum Rijsdam Zuid ontmoetingsplaats. “Daar organiseren ze veel activiteiten en de aanloop is goed. Maar ook scholen zijn een belangrijke ontmoetingsplaats. In deze twee wijken wonen veel gezinnen met kinderen en de ouders spreken elkaar of op het schoolplein of op schoolavonden.” Een andere, volgens Valentijn, mogelijke ontmoetingsplaats is de enige dansschool die Hoorn kent en die is gelegen in Nieuwe Steen.

5.7 De politiek

De politiek speelt in de beide buurten een bescheiden rol. Het opkomstpercentage bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1994 was in Risdam-Zuid 67% en in Nieuwe Steen 64%. Deze opkomst ligt boven het gemiddelde van de gemeente Hoorn in datzelfde jaar. De totale opkomst in de gemeente Hoorn bij de gemeenteraadsverkiezingen in 1994 was 62%.

In Risdam-Zuid scoren PvdA en VVD vrijwel gelijk, 26% van de stemmen ging naar de PvdA en 27% naar de VVD. D'66 kreeg 17% van alle stemmen. In Nieuwe Steen scoorde de VVD duidelijk hoger dan alle andere partijen. De VVD kreeg 41% van alle stemmen, gevolgd door D'66 met 20%. De PvdA en CDA volgden respectievelijk met 15% en 12%. De Centrum Democraten hebben vooral hun aanhang in Hoorn-Noord, Grote Waal, Risdam-Noord en Kersenboogerd. De opkomst bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1998 is in Risdam Zuid iets gedaald, namelijk van 67% in 1994 naar 62% in 1998. Nieuwe Steen laat het tegenover gestelde beeld zien. Meer mensen hebben in deze wijk de gang naar de stembus gemaakt. De totale opkomst in de gemeente Hoorn is afgenomen en bedroeg 56% in 1998, in 1994 was dat nog 62%. Het aantal politieke partijen op het stemformulier van 1998 is met twee uitgebreid, Hoorns Belang en de Ouderen Unie 55+. Beide partijen kregen een redelijk aantal stemmen. De partij die het slechtst scoorde ten opzichte van de gemeenteraadsverkiezingen van 1994 was D'66. Ook de aanhang van de Centrum Democraten nam flink af. De twee grote landelijke partijen, PvdA en CDA bleven redelijk constant. De VVD kreeg tien procent minder stemmen in Nieuwe Steen dan in 1994.

Tabel 5.6 Gemeenteraadsverkiezingen 1994/1998 in Hoorn, aantal stemmen per partij en opkomst (in %)

	Risdam Zuid		Nieuwe Steen		Totaal Hoorn	
	1994	1998	1994	1998	1994	1998
PvdA	26	29	15	19	25	26
CDA	15	14	12	12	16	15
VVD	27	23	41	30	24	23
D66	17	6	20	11	16	6
Groen Links	20	13	10	16	13	15
Centrum Democraten	4	1	2	1	4	1
RPF	-	2	-	1	-	2
Hoorns belang	-	6	-	7	-	8
Nieuwe Communistische Partij	1	1	0	0	2	-
Ouderen Unie 55+	-	6	-	3	-	5
Totale opkomst	67	62	64	67	62	56

Bron: Gemeente Hoorn, (1998).

Noten

1. De informatie voor deze introductie is geselecteerd uit de gemeentegids 'Wegwijs in Hoorn' 1997-1998.
2. Er wordt uitgegaan van het landelijk gemiddelde opleidingsniveau. Met een lage opleiding wordt bedoeld Lager Onderwijs, LBO of geen onderwijs; MBO, MAVO, HAVO en VWO vallen onder de categorie middelbaaropleidingsniveau; HBO of Universitaire opleiding valt onder de noemer hoog.

Bijlagen

1. Centrale kenmerken van de verschillende wijken en gemeenten (in procenten en bij opleidingsniveaus: **gemiddeld of minder of meer** dan gemiddeld)

	Asten				Dordrecht		Heerenveen				Hoorn	
	Asten dorp	Heusden	Ommel	Totaal	Crabbehof/Wielwijk	Totaal	Noorden	Centrum/Midden	Ten Woude/De Akkers	Totaal	Risdam Zuid/Nieuwe Steen	Totaal
Woningen												
Vrijstaande bungalows	8	42	24	8	-	2	21	2	7	7	1	2
Twee-onder-één-kapwoningen	28	23	50	28	2	4	20	7	17	14	8	5
Eengezinswoning in rij	55	35	26	55	20	50	33	45	44	50	71	72
Flats in gebouw < 5 verdiepingen				3	49	19	5	34	2	12	16	9
Flats in gebouw >4 verdiepingen	3	-	-	-	11	8	2	2	24	8	-	1
Etagewoningen/maisonnettes	-	-	-	2	5	9	10	-	-	2	3	6
Flats in grachtenpand/etage	2	-	-	2	3	1	1	-	-	0	-	1
Herenhuizen						2						
Zelfstandige bejaarden	4	-	-	2	10	4	6	5	6	6	1	4
Eigendom woningen												
Allemaal huurwoningen	16	4	0	16	84	47	31	69	64	52	38	43
Grootste deel huurwoningen	14	0	0	13	3	7	4	7	5	7	2	5
Evenveel huur- als koopwoningen	12	9	0	12	2	7	4	3	0	6	6	6
Grootste deel koopwoningen	9	15	31	9	3	12	21	6	6	7	7	7
Allemaal koopwoningen	49	73	69	50	8	26	41	16	26	27	46	38
Gezinsfase												
Jongeren	4	5	4	4	10	8	14	12	8	7	5	11
Gezinnen met jonge kinderen	39	36	30	39	19	26	13	11	8	22	32	38
Gezinnen met oudere kinderen	37	53	59	37	26	28	29	20	39	32	37	27
Ouderen	17	4	6	16	30	25	28	32	25	22	13	14
Voltooid	3	3	0	3	12	10	12	19	20	14	12	7
Allochtonen	-	-	-	1	18	8	1	5	3	3	3	6
Opleiding												
Aandeel hoog opleidingsniveau	min	min	min	min	min	gem	min	gem	gem	min	gem	min
Aandeel middelbaar opleidingsniveau	gem	gem	gem	gem	gem	gem	min	gem	meer	gem	gem	gem
Aandeel laag opleidingsniveau	gem	gem	meer	gem	meer	gem	min	gem	gem	gem	min	min

Bron: Geo-Marktprofiel 1994

1 [vervolg]. Centrale kenmerken van de verschillende wijken en gemeenten (in procenten)

	Asten				Dordrecht		Heerenveen				Hoorn	
	Asten dorp	Heusden	Ommel	Totaal	Crabbehof/Wielwijk	Totaal	Noorden	Centrum/Midden	Ten Woude/De Akkers	Totaal	Risdam Zuid/Nieuwe Steen	Totaal
Inkomen												
Twee maal modaal en meer	4	3	1	4	2	4	7	2	4	4	4	2
Tussen modaal en twee keer modaal	22	20	10	22	9	21	18	8	18	18	35	23
Modaal	45	48	57	45	42	38	38	36	41	36	31	39
Tussen modaal en minimum	21	14	22	21	33	23	21	30	25	25	23	22
Minimum inkomen	2	1	0	2	11	7	5	16	3	9	1	5
Welstandsniveau												
Hoog	4	2	1	4	1	4	7	2	4	4	4	3
Boven gemiddeld	22	21	10	22	7	22	18	8	18	17	37	24
Gemiddeld	46	56	48	46	44	40	40	38	43	39	32	42
Laag	22	14	22	22	34	24	21	31	27	27	34	23
Minimum	3	1	0	3	12	7	6	16	4	10	24	5
Divers	3	6	19	4	2	4	8	3	5	4	1	4
Arbeidsituatie												
Tweeverdiener	16	25	19	18	11	16	13	8	14	15	19	19
Gepensioneerden	16	12	15	16	25	22	31	34	37	26	21	18
Zonder betaalde baan	5	4	3	5	8	5	5	7	5	6	3	6

Bron: Geo-Marktprofiel 1994

2. Centrale kenmerken van de onderzochte wijken en dorpen (inprocenten en in absolute getallen)

	Asten			Dordrecht ^a	Heerenveen ^b	Hoorn	
	Asten dorp	Heusden	Ommel	Crabbehof en omgeving	Totaal	Risdam Zuid	Nieuwe Steen
Aantal inwoners ^c	12.520	2.260	860	15.470	28.570	9.130	1.590
Woningvoorraad ^d	4.400	740	260	7.150	12.550	3.640	490
Percentage Allochtonen ^e	-	-	-	13	3	3	-
Gemiddeld besteedbaar inkomen ^f	18.100	16.550	18.050	17.650	18.650	20.500	20.050
Percentage personen met een laag inkomen ^g	39	38	36	51	43	39	29
Percentage personen met een hoog inkomen ^h	20	17	17	9	18	25	41
Niet actieven ⁱ	18	12	17	35	25	19	8
Aantal huishoudens (absoluut)	3.300	610	240	3.790	7.240	2.460	420
Huishoudens met kinderen (in procenten)	69	73	64	56	58	66	81
Gemiddelde gezinsgrootte	3	3	3	3	3	3	4

^a Het CBS hanteert een andere wijkindeling dan de tot dusverre gebruikte databestanden. Zij beschrijven Crabbehof en omgeving in plaats van Crabbehof en Wielwijk. Wanneer men naar de wijkindeling kijkt dan moet Crabbehof en omgeving, de wijken Crabbehof en Wielwijk zijn.

^b Het CBS heeft de 'vlek' Heerenveen niet opgedeeld in wijken. De gegevens zijn daarom niet uit te splitsen tot op wijkniveau.

^c Het aantal inwoners heeft betrekking op 1 januari 1995. De cijfers zijn aselekt afgerond op tientallen. Bron: Structuurtelling Gemeentelijke Basisadministratie 1995.

^d De woningvoorraad heeft betrekking op 1 januari 1995. De cijfers zijn aselekt afgerond op tientallen. Deze gegevens zijn afgeleid uit de Administratieve Woningtelling 1992 en de Woningstatistiek 1992, 1993 en 1994.

^e Dit is het procentueel aandeel van allochtonen onder de bevolking op 1 januari 1995, volgens de definitie 'minderheden' uit de Financiële Verhoudingenwet 1997. Dit zijn de eerste en tweede generatie allochtonen afkomstig uit Marokko, Turkije, Suriname en de Nederlandse Antillen en Aruba.

^f Het besteedbaar inkomen (in gulden) is het totaal aan inkomsten verminderd met betaalde premies en belastingen. Het gemiddeld besteedbaar inkomen is afgerond op 50 gulden. Het gaat hier om het gemiddeld besteedbaar inkomen per inwoner. Het gemiddeld besteedbaar inkomen is afkomstig van het Regionaal Inkomensonderzoek (RIO) 1994.

^g Het percentage inkomensontvangers met 52 weken inkomen dat in 1994 een besteedbaar inkomen onder de 26.245 gulden had. Dit bedrag is het 40-procentpunt van de landelijke inkomensverdeling van 1994. Bron: Regionaal Inkomensonderzoek (RIO) 1994.

^h Het percentage inkomensontvangers met 52 weken inkomen dat in 1994 een besteedbaar inkomen boven de 42.106 gulden had. Dit bedrag is het 80-procentpunt van de landelijke inkomensverdeling van 1994. Bron: Regionaal Inkomensonderzoek (RIO) 1994.

ⁱ Het gaat hier om de groep niet-actieven inkomensontvangers van 15-64 jaar (%). Het Regionale Inkomensonderzoek 1994 deelt individuen met 52 weken inkomen in naar sociaal-economische categorieën. Niet-actieven zijn personen met een werkloosheidsuitkering, arbeidsongeschikten, pensioenontvangers, bijstandontvangers en overigen. De 'niet-actieven' hadden in 1994 dus een uitkering als voornaamste inkomensbron.

Bron: Statistisch Gemeentelijk Bestand, bewerkt door CBS (1995).

3. Gemeenteraadsverkiezingen 1994, aantal stemmen per partij in percentages van het totaal per wijk en gemeente.

	Asten ^a			Dordrecht			Heerenveen			Hoorn		
	Totaal	Crabbehof	Wielwijk	Totaal	Noorden	Centrum/ Midden	Ten Woude/ De Akkers	Totaal	Risdam Zuid	Nieuwe Steen	Totaal	
PvdA	15,9	23,9	33,0	19,1	14,4	19	14,9	27,6	25,7	15	24,6	
CDA	25	17,9	11,2	15,1	14,1	13,1	20,1	19,7	14,6	12	16,2	
VVD	12,3	12,9	7,8	15,6	15,5	10,1	28,7	14,8	26,9	40,5	24,2	
D66	10	15,1	12,6	17,5	18	12,4	15,1	9,3	17,4	19,9	15,8	
Groen Links	-	6,5	6,8	8,3	16	14,3	8,6		19,6	10,1	13	
SGP/RPF/GPV	-	8,3	5,4	7,2								
Leefbaar Asten	18,1											
Algemeen Belang	18,6											
Centrum Democraten		8,8	14,6	8,7					3,5	2,2	4,4	
Eco 2000		6,6	8,7	8,5								
Fryske Nasjonale Partij					12,6	10,4	16,3	4,1				
Leefbaar Heerenveen					15,9	13,7	10	9,7				
Nieuwe Communistische Partij									1,1	0,3	1,5	

^a De opkomstpercentages zijn in de gemeente Asten niet onderverdeeld in de afzonderlijke dorpen. Het opkomstpercentage geldt voor Asten dorp, Heusden en Ommel.

Bron: Gemeente Asten, Dordrecht, Heerenveen en Hoorn (1998).

4. Gemeenteraadsverkiezingen 1998, aantal stemmen per partij in percentages van het totaal per wijk en gemeente.

	Asten ^a			Dordrecht		Heerenveen ^b			Hoon		
	Totaal	Crabbefhof	Wielwijk	Totaal	Noorden	Centrum/ Midden	Ten Woude/ De Akkers	Totaal	Risdam Zuid	Nieuwe Steen	Totaal
PvdA	19	33,3	38,3	24,7	10	13,1	10,1	28	28,5	19	25,9
CDA	21,8	13,1	10,2	13,2	9,2	10,5	13	17,3	14,2	11,8	14,8
VVD	13,6	14,6	12,7	20,6	10	6,9	17,3	16,4	23,2	30,1	22,9
D66	5,4	5,4	2,4	6,8	12,2	6,3	18	5,9	5,7	10,6	5,6
Groen Links	5,4	10,3	9,7	10,3	10,5	10,9	7,9	11,4	12,6	16,4	14,9
SGP/RPF/GPV	-	6,5	6,1	8,6	-	-	-	-	2,4	1,2	2,0
Leefbaar Asten	12,3										
Algemeen Belang	22,4										
Centrum Democraten		2,8	3,8	2,1					0,8	0,7	0,8
Socialistische Partij		1,1	1,5	1,8							
Algemeen Ouderen Verbond		6,9	6,3	3,3							
Eco 2000		6,5	9,0	8,7							
Fryske Nasjonale Partij					9	7,6	9,1	4,1			
Leefbaar Heerenveen					9,2	8,8	7,8	12,1			
Nieuwe Communistische Partij									0,8	0,4	-
Hoorns Belang									5,6	6,9	7,5
Ouderen Unie 55+									6,1	2,9	4,7

^a De opkomstpercentages zijn in de gemeente Asten niet onderverdeeld in de afzonderlijke dorpen. Het opkomstpercentage geldt voor Asten dorp, Heusden en Ommel.

^b De gemeente Heerenveen heeft de opkomstpercentages in de gemeente ingedeeld naar stemdistricten. De uitslagen van de stemdistricten zijn zodanig bewerkt dat een uitspraak kan worden gedaan op wijkniveau.

Bron: Gemeente Asten, Dordrecht, Heerenveen en Hoon (1998)